

História a relativizmus

**Ako prekonať relativistický
výklad historickej práce?**

História a relativizmus

Ako prekonať relativistický výklad historickej práce?

Eugen Zeleňák

Chronos
Bratislava
2021

© Eugen Zeleňák

© Chronos, 2021

Recenzenti

David Černín

Miloš Taliga

Jazyková redakcia

Martina Kubealaková

Grafická úprava

Marek Hasák

ISBN 978-80-89027-57-6

Obsah

Predslov / 5

Úvod / 6

1. Narativizmus a relativizmus / 15

1.1. Úvod do narativizmu / 17

1.2. Úvod do relativizmu / 24

1.3. Relativistický narativizmus / 31

2. Relativistický výklad histórie / 35

2.1. Dualizmus obsahu a formy / 37

2.2. Hayden White / 42

2.3. Reprezentacionalizmus / 48

3. Prekonávanie relativizmu pri výklade histórie / 55

3.1. Prekonávanie dualizmu / 57

3.2. Paul Roth / 60

3.3. Jouni-Matti Kuukkanen / 67

3.4. Non-reprezentacionalizmus / 73

Záver / 79

Summary / 83

Literatúra / 87

Register / 95

Predslov

Cesta k tejto knihe bola v istom zmysle veľmi dlhá a v istom zmysle zase veľmi krátka. Myšlienky tu prezentované sa rodili niekoľko rokov a boli predmetom viacerých mojich prác publikovaných hlavne v angličtine o konštruktivistickom chápaní histórie, o narativizme, o reprezentacionalizme a o non-representacionalizme. Samotné spísanie však prebehlo relatívne rýchlo. Za pomoc a podporu vďačím tak kolegovi z domáceho pracoviska, ako aj z iných inštitúcií, ktorí o týchto témach so mnou diskutovali. Veľmi cenná bola hlavne príležitosť rozprávať sa o daných otázkach počas doktorandských seminárov a grantových stretnutí s vyučujúcimi a doktorandmi z domovskej Katedry filozofie FF KU v Ružomberku. Prínosom boli tiež diskusie na rôznych konferenciách a pozvaných prednáškach, ktoré mi pomáhali posúvať sa v názoroch. Spomeniem aspoň podujatia v Banskej Bystrici, Kutaisi, Ostrave, Štokholme, Olomouci, Poznani či Ouro Preto. Hlavne opakované stretnutia a diskusie s Paulom Rothom a Jouni-Matti Kuukkaneonom zanechali zrejmu stopu v mojich úvahách o histórii. Vážim si tiež ochotu Jana Horského prediskutovať so mnou plán knihy a viaceré témy v nej analyzované. Diskusie s ním mi rozširujú obzory o práce a názory z iného ako anglofónneho prostredia, ktoré, žiaľ, stále nedostatočne reflektujem. Nakoniec sa chcem poďakovať recenzentom Milošovi Taligovi a Davidovi Černínovi, ktorí pripomienkovali celý text a veľmi mi pomohli s jeho finalizáciou.

Publikácia je jedným z výstupov projektu VEGA 1/0640/19 *Pojmový relativizmus v súčasnej filozofii: vymedzenie, limity a problémy*.

Úvod

Jednou z opakovaných, viac či menej banálnych múdrostí je, že pre poznanie súčasnosti je potrebné poznať minulosť. V nejakom zmysle sa dá súhlasiť, že dejiny sú určitým oknom do prítomnosti i budúcnosti. Môže však pre tieto účely história – poznávanie minulosti – ponúknuť pevnú oporu? Môže byť pilierom, o ktorý sa dokážeme dnes a zajtra oprieť? Niektorí by po tom zrejme túžili, lenže skeptickejšie hlasy upozorňujú na to, že minulosť je často predmetom rôznorodých konkurenčných výkladov. Zdá sa, že pluralita historických prác o „tých istých“ minulých udalostiach je zaujímavým a ťaživým problémom, s ktorým sú konfrontovaní samotní historici, ako aj teoretici či filozofi histórie.

Thomas Nagel vo svojom úvode do filozofie charakterizuje jej povahu slovami:

Hlavnou snahou filozofie je preskúmať a porozumieť bežným predstavám, ktoré spravidla všetci akceptujeme bez toho, aby sme o nich uvažovali. Historik sa môže zaujímať o to, čo sa stalo niekedy v minulom čase, ale filozof sa opýta „Čo je čas?“ Matematik môže skúmať vzťahy medzi číslami, ale filozof sa opýta „Čo je číslo?“ (Nagel 1987, 5)

Pokračujúc v tejto úvahe, možno uviesť aj ďalší príklad. Historici môžu diskutovať o tom, ako sa líši výklad zániku Rímskej ríše od Bryana Warda-Perkinsa od pohľadu Petra Browna či aké sú rozdiely medzi tradičným maďarským a slovenským národne ladeným výkladom Slovenského povstania z rokov 1848 – 1849. A určite mnohých z nich bude zaujímať, ktorý z týchto výkladov je správny. Filozof sa však pozastaví nad touto pluralitou a opýta sa, prečo sa s ňou v histórii pravidelne stretávame a čo ju spôsobuje. Je to náhodná a dočasná črta prebiehajúcej diskusie, ktorá časom pomôže identifikovať jediný správny výklad konkrétnej udalosti, alebo je to neodstrániteľná súčasť

histórie? Mali by sme sa snažiť o jediný pravdivý obraz (výseku) minulosti alebo sa musíme zmieriť s rôznymi perspektívami? Je práve takáto pluralita či relativita charakteristikou historickej práce?

Filozofia histórie je disciplína, ktorá sa venuje samotnej historickej práci a kladie si otázky s ňou súvisiace. Je história jednou z vied alebo je to špecifická aktivita? Ako by historici mali vysvetľovať minulé udalosti? Je možné dosiahnuť objektívny obraz minulosti alebo sú historici otrokmi svojich vlastných preferencií a nutne ponúkajú ideologicky zaťažené výklady? Jedným z najviac diskutovaných problémov posledných desaťročí je pritom povaha historických diel. Posledné desaťročia 20. storočia sa vo filozofii histórie niesli v znamení naratívistického a občas až postmodernistického výkladu histórie. Viacerí autori v tomto období totiž radikálne spochybňovali tradičnejší objektivistický pohľad na históriu. To však podľa niektorých vyústilo do relativistického chápania, podľa ktorého historici môžu predkladať takmer ľubovoľné interpretácie minulého diania. V 21. storočí sa originalita narativizmu postupne vyčerpala a tiež sa otupilo ostrie radikálnej kritiky objektivistického pohľadu. Viacerí autori sa preto začali zamýšľať nad budúcnosťou filozofie histórie a nad tým, ktorým smerom by sa teoretizovanie o histórii malo uberať. Začali sa objavovať nové témy – výskum cností historikov, skúmanie historickej pamäti či historickej skúsenosti –, ale zdá sa, že žiadna z nich sa nestala dominantnou. Pozorovateľom a účastníkom aktuálnych diskusií sa tak naskytá možnosť ponúknuť vlastný výklad toho, čo sa vo filozofii histórie deje.

V tomto kontexte má predkladaná kniha dve sekundárne ambície. Ponúka svojský výklad diskusie vo filozofii histórie z posledných desaťročí a zároveň ukazuje, čo z danej diskusie stojí za osobitnú pozornosť. Tým, samozrejme, naznačuje, čo považuje za zmysluplnú tému pre filozofov histórie na najbližšie roky. Treba priznať, že predložená interpretácia je výrazne selektívna a je neodškriepiteľné, že iný autor by sa mohol zamerať na inú vývojovú líniu a odlišné otázky. V predložennom výklade sa pozornosť nasmeruje na problém plurality his-

torických diel či dokonca relativity historických interpretácií. Príbeh posledného obdobia tak bude príbehom podčiarkovania plurality, nepriameho koketovania s relativizmom a následne jeho sofistikovaného prekonávania. Trajektória povedie od narativistického pohľadu na históriu cez jeho relativistické implikácie až po ich prekonanie. Tento „heroický“ príbeh tiež naznačuje, čo je primárnou ambíciou práce. Cieľom je ukázať, ako je v súčasných diskusiách, vychádzajúc z konštruktivistického naladenia a napriek všadeprítomnej pluralite, možné prekonať relativistický výklad histórie.

Pre lepšiu orientáciu na úvod ponúkam stručný sumár toho, čo bude nasledovať.

V prvej kapitole „Narativizmus a relativizmus“ sa zoznámime s narativistickým pohľadom na históriu a tiež si vymedzíme relativizmus, aby sme následne oba prúdy prepojili a preskúmali relativistické implikácie narativizmu.

V druhej polovici 20. storočia sa postupne viacerí autori ako napr. Arthur Danto, Louis Mink, Hayden White, Hans Kellner, Frank Ankersmit, Keith Jenkins či Alun Munslow zamýšľali tak nad prácou historikov, ako aj nad povahou historických textov. Títo autori sa napríklad zameriavali na konštrukčnú aktivitu historikov a tiež do istej miery prehliadané aspekty historických diel ako napr. naratívna forma, jazyková stránka diel či ideologické nasýtenie textu. Do centra pozornosti sa postupne dostal vplyv autorov historických diel a samotné diela sa nepovažovali ani za okná do minulosti, ani za zrkadlá, ktoré ju dokážu verne odrážať, ale skôr boli vnímané ako sofistikované konštrukty. Výstižne to zhrnul Ankersmit, ktorý upozornil, že historické diela sú netransparentnými objektmi: „Pre novú historiografiu musí byť kľúčovým text – už to nie je nejaká vrstva, cez ktorú sa pozerá (buď na minulú realitu, alebo na historikovu autorskú intenciu), ale niečo, *na* čo sa historiograf musí pozerat“ (Ankersmit 1994, 128). Jazyk a text už neboli považované za nevinných sprostredkovateľov

minulých predlôh. Diela historikov sa začali skúmať ako objekty hodné pozornosti samy osebe, nielen ako médiá minulosti.

Línia autorov, ktorí buď inšpirovali, alebo otvorene prezentovali názory zvyčajne označované za narativistické, bola, samozrejme, rôznorodá. Našli sa medzi nimi umiernení inšpirátori, ktorí zaujali svojimi úvahami o naratívnych vetách, špecifickosti histórie či naratívnej forme (Danto 1962, Mink 1978), ale tiež takí, ktorých oslovili radikálnejšie postmodernistické tézy a explicitne hovorili o relativizme v histórii alebo sa občas vyjadrili takým spôsobom, akoby neexistovalo nič mimo textu (Munslow, Jenkins). Za určujúce postavy narativistickej filozofie histórie však boli považovaní White a Ankersmit. Ich ponímanie histórie možno zhrnúť týmto spôsobom.

Narativistická filozofia histórie sa konštituuje v jasnej opozícii voči akémusi tradičnejšiemu, objektivistickému a vedeckému chápaniu historických diel. Narativisti sa na historické práce nepozerajú ako na objektívne a verné zobrazenia minulého diania. Výstupy historikov sú podľa nich skôr unikátne holistické produkty, ktoré sú, slovami Whita, rovnako tak vymyslené ako nájdené (White 2009, 135). Ich výslednú podobu a obsah teda neurčujú len pramenné materiály (čiže pozostatky minulosti), ale tiež forma, ktorú jej „udeľujú“ historici. Historické diela síce ponúkajú výklad či interpretáciu minulosti, faktov či prameňov (terminológia a dôraz sa môže líšiť pri jednotlivých autoroch), ale fakty výsledný výklad jednoznačne nedeterminujú. Znamená to, že s rovnakými historickými faktmi sú kompatibilné viaceré výklady a dochádza k tomu, čo sa vo filozofii vedy bežne nazýva nedourčenie/nedostatočné určenie (underdetermination) teórie/výkladu dátami/faktmi. Ako to výstižne formuluje Anton Froeyman, „každá historická reprezentácia je nedostatočne určená historickými faktmi. Takže historické písanie je prinajmenej rovnako výsledkom jazykových konvencií a imaginácie historika ako historických faktov alebo samotnej minulosti“ (Froeyman 2015, 163). Uvedené chápanie histórie zdôrazňuje, že historické diela sú výstupom konštrukcie a jedným z dôsledkov je tiež pluralita diel o tej istej udalosti. Nemožno sa preto čudovať,

že podľa niektorých interpretácií narativistické chápanie histórie ústi do relativizmu.

Téma relativizmu patrí k tradičným veľkým otázkam filozofie. V skutočnosti sú vo filozofii predmetom diskusie rôzne verzie relativizmu – od ontologického po morálny, od lokálneho po globálny. Pre naše potreby bude kľúčový tzv. pojmový relativizmus (ďalej občas aj bez prívlastku „pojmový“). Ide o stanovisko, podľa ktorého neexistujú absolútne fakty stojace mimo akéhokoľvek rámca alebo pojmovej schémy (Baghramian, Coliva 2020, 117). Totižto vždy, keď niečo označíme, klasifikujeme, reprezentujeme alebo vykladáme, ako to či ono, robíme tak vo vzťahu k nejakému rámcu, robíme tak v nejakej pojmovej schéme. Ak napríklad o nejakých prejavoch človeka vyhlásime, že ide o mentálnu poruchu, ak povieme, že pred sebou máme cicavca, ak prehlásime nejaký pohyb za konanie človeka či hovoríme o udalosti ako o revolúcii, vždy tak robíme v nejakom rámci. V inom rámci už napríklad daný prejav nemusí byť považovaný za mentálnu poruchu, dané zviera sa môže klasifikovať inak, rovnaký pohyb nemusíme považovať za príklad konania a vybraná udalosť nebude revolúciou. Je to práve preto, ako tvrdia zástancovia tohto stanoviska, že opisy, kategorizácie či výklady sú späté s nejakými pojmovými schémami a žiaden objektívny, mimo akéhokoľvek rámca stojaci opis a výklad vlastne ani neexistuje.

Pojmový relativizmus tak na jednej strane rezignuje na absolútne platný opis a zdôrazňuje, že každý opis je urobený vo vzťahu – v relácii – k niečomu. Čiže, striktne vzaté, akékoľvek opísanie, klasifikovanie či interpretáciu treba chápať ako *opis v rámci schémy S, klasifikáciu v sústave S* a pod. Nie absolútne, ale podľa konkrétneho diagnostického a štatistického manuálu duševných porúch ide o mentálnu poruchu; nie absolútne, ale v rámci marxistického výkladu ide o revolúciu a pod.

Navyše, ak narazíme na konkurenčné rámce či pojmové schémy, podľa zástancov pojmového relativizmu neexistuje objektívny spôsob výberu medzi nimi. Ak podľa jedného manuálu ide o mentálnu poru-

chu, ale v rámci iného manuálu alebo inej paradigmy o poruchu nejde, nemáme spôsob, ako zistiť, ktorý manuál či paradigma je správna. Neexistuje totiž spôsob, ako vystúpiť zo všetkých schém a zistiť, ako je to „naozaj“.

Uvedené sa niekedy zvykne zhrnúť (Krausz 2010): Podľa (pojmového) relativizmu sú naše *vyjadrenia realizované vo vzťahu k určitým referenčným rámcom*, lenže *objektívny výber spomedzi alternatívnych rámcov neexistuje*. Preto je preferencia konkrétneho rámca a konkrétneho vyjadrenia výsledkom iných vplyvov (napr. pragmatického rozhodnutia, spoločenského kontextu a pod.), a teda realita nie je tá, ktorá jednoznačne determinuje spôsob jej uchopenia.

Ak sa na narativistický výklad histórie pozrieme cez optiku spomenutého vymedzenia pojmového relativizmu, asi nás neprekvapí, že podľa viacerých zástancov i kritikov je takýto výklad histórie považovaný za relativistický. Ak historické dielo o nejakej udalosti nie je jednoznačne determinované samotnou udalosťou (resp. jej pozostatkami či informáciami o nej), ale dané dielo vlastne len ponúka skonštruovaný výklad, je zrejmé, že ide o výklad v nejakom rámci, s využitím nejakých kategórií a pod vplyvom nejakých preferencií. Ak navyše priznáme, že predložený výklad je len jeden z viacerých možných a fakty nedokážu medzi nimi rozhodnúť, dostávame sa do relativistického labyrintu, v ktorom neexistuje absolútny (na akýchsi objektívnych faktoch založený) výber správneho historického výkladu minulej udalosti. Narativizmus tak dostáva relativistický šat.

V druhej kapitole „Relativistický výklad histórie“ do detailov preskúmame relativistické narativistické chápanie histórie. Najskôr identifikujeme dualistický rámec, na ktorom je relativistický výklad založený, následne si podrobne predstavíme hlavného predstaviteľa narativizmu, pričom sa zameriame na relevantné prvky jeho koncepcie, a nakoniec tento výklad histórie prepojíme s tzv. reprezentacionlizmom.

Nadväzujúc na záver prvej kapitoly, ktorý analyzuje relativistický narativistický prístup k histórii, sa v druhej kapitole pozrieme na detaily prepojenia narativizmu a relativizmu. Základom môže byť dualistický rámec, ktorý rozlišuje medzi obsahom a formou, resp. medzi niečím organizovaným a organizujúcim. Donald Davidson vo svojej známej štúdii „K vlastnej myšlienke pojmovej schémy“ (1973 – 1974) relativizmu stanovil dualistickú diagnózu a práve narativizmus sa javí ako vhodný príklad pozície raziacej dualistickej optiku. Na jednej strane máme minulé fakty, pramene či dáta a na druhej strane formu, ktorú im v historickom diele dodávajú historici. Na jednej strane máme určitý nesformovaný a inherentne zmysluprázdny materiál a na druhej strane významovo a ideologicky nabitý formačný aparát. Aplikáciou druhého na prvé sa dopracujeme k výslednému historickému dielu.

Práve takýto dualistický, možno až kantovský výklad sa dá aplikovať na jadro koncepcie Haydena Whita. Detailnejšie predstavenie Whitovho stanoviska nám umožní konkrétne si objasniť jeho dualistické relativistické čítanie historických diel. White vo svojich kľúčových prácach *Metahistória* (1973) a *Tropika diskurzu* (1978) rozlišuje medzi dátami na jednej strane a formujúcou zložkou na strane druhej. Upozorňuje pritom, že hoci historické diela musia vzniknúť na pozadí dát, informácií o udalostiach či prameňov, to, ako z tohto podkladu dostaneme výsledné dielo, je určené práve formujúcou zložkou. Podľa Whita totiž každý historik na svoje dostupné dáta aplikuje jeden zo štyroch modov v rámci troch interpretačných/explanačných stratégií (naratívna štruktúracia, explanačia argumentom a ideologickou implikáciou). Zjednodušene povedané tu ide o to, že historik dáta podá sformované, zaodeté či štruktúrované konkrétnym typom rozprávania (komickým, tragickým atď.), konkrétnym druhom argumentu (formalistickým, organistickým atď.) a konkrétnym ideologickým rámcom (liberálnym, konzervatívnym atď.). Konkrétnou kombináciou použitých modov stratégií sa historikovo dielo nasycuje špecifickým historiografickým štýlom. Podstatné sú pritom dve skutočnosti: po prvé, *historici používajú rôzne historiografické štýly* a, po druhé, *výber štýlu*

neurčujú dáta, na ktoré sa štýl aplikuje. Je zrejmé, že takýto výklad konvenuje s piliermi relativizmu. Ani podľa Whita neexistuje absolútny opis minulosti, ale len rôzne interpretácie (pluralita) a navyše výber spomedzi diskutovaných interpretácií či štýlov nie je určený objektívne (ani realita, ani pramene neurčia výber).

Nakoniec sa v druhej kapitole pustíme do ďalšieho interpretačného počinu. Narativistický výklad histórie predstavíme ako príklad reprezentacionalizmu. Pod reprezentacionalizmom budeme rozumieť stanovisko, podľa ktorého je cieľom historických diel reprezentovať minulosť. Hoci pri narativizme ide o sofistikovaný a konštrukčný reprezentacionalizmus (historické práce nie sú bezprostredné obrazy minulosti, ako by to zastával naivný reprezentacionalizmus), i tak je tu zreteľná reprezentacionalistická dualistická optika. Dominuje tu totiž dištinkcia medzi realitou, dátami či obsahom na jednej strane a jazykom, textom či formou na strane druhej. Podľa narativistov síce formujúcu zložku dodávajú historici, ale aplikujú ju na dostupné dáta. Preto tento typ reprezentacionalizmu korešponduje s dualistickým relativistickým výkladom. Na záver druhej kapitoly sa teda pokúsime ukázať, ako sa v relativistickom narativizme stretajú (a navzájom podporujú) dualizmus obsahu a formy a reprezentacionalizmus.

V poslednej tretej kapitole navrhne spôsob, akým sa dá relativistické narativistické chápanie histórie nahradiť takým, ktoré sa relativistickým implikáciám vyhýba, no zároveň akceptuje podnetné narativistické a konštruktivistické závery. Najskôr sa rozlúčime s dualizmom – pilierom relativizmu, následne si predstavíme inšpiratívne koncepcie Paula Rotha a Jouni-Matti Kuukkanena, ktoré sa vyhýbajú bežnému relativistickému výkladu histórie. Nakoniec si ukážeme, že tu ide aj o rozchod s reprezentacionalizmom, a teda nastupujúci a plodnejší výklad historickej práce je non-representacionalistický.

Keďže dualizmus obsahu a formy zakladá relativizmus narativistického výkladu histórie, na úvod preskúmate možnosti vyhnúť sa

tomuto rámcu. Obídenie lákavej dištinkcie umožní vyhnúť sa pasci relativizmu. Všeobecnejšie analýzy dualizmu doplní detailné predstavenie dvoch zaujímavých filozofov histórie a ich názorov z posledných rokov. Pôjde o Paula Rotha a Jouni-Matti Kuukkanena, ktorí vo svojich dielach nadväzujú na inšpiratívne myšlienky narativizmu, konštruktivismu alebo antirealizmu, ale zároveň celú diskusiu posúvajú ďalej. Možno dokonca povedať, že Rothove názory a Kuukkanenov postnarativizmus (ako to vyplýva už z názvu) ponúkajú voči narativizmu konkurenčný výklad historickej práce a historických diel. Obaja autori totiž kladú dôraz na proces tvorby historických diel a na výskum praxe historikov. Ani teoretické úvahy o vzťahu medzi textom a minulosťou, ani analýza vernosti korešpondencie medzi historickým dielom a prameňmi nie sú podstatné pre lepšie porozumenie histórie. Podľa daných autorov je plodnejšie preskúmať konkrétne praktiky historikov v jednotlivých fázach ich práce.

Rozbor názorov Rotha a Kuukkanena nám ukáže, že obaja sa vlastne vyhýbajú reprezentacionalistickému spôsobu uvažovania a historické diela chápu nie ako reprezentácie predlôh, ale predovšetkým ako špecifické výtvary historikov či argumentačné návrhy. Tým sa ukáže, ako sa pri prekonávaní relativistického výkladu histórie navzájom dopĺňa obídenie dualizmu (obsahu a formy) s non-representacionalistickým prístupom. Záverečná kapitola odhalí, že zmena prístupu ku skúmaniu histórie umožní vyhnúť sa relativistickým implikáciám. „Len“ treba zmeniť paradigmu a odolať lákadlu dualizmu.

1. Narativizmus a relativizmus

1.1. Úvod do narativizmu

1.2. Úvod do relativizmu

1.3. Relativistický narativizmus

1.1. Úvod do narativizmu

S určitým zjednodušením možno povedať, že v 20. storočí v rámci filozofie histórie dominovali dve diskusie. Prvá sa týkala problematiky historického vysvetlenia a druhá témy historickej narácie či historického textu. Samozrejme, viacerí autori sa vyjadrovali aj k iným otázkam (napr. historická pravda, objektivita, fakty, status histórie ako disciplíny a pod.), a to buď osobitne, alebo v rámci rozboru historickej explanácie a narácie. Predsa však bolo centrum pozornosti obrátené na uvedené dve témy.

Zatiaľ čo téma historickej explanácie bola do veľkej miery otvorená autormi ako Carl Gustav Hempel alebo Ernest Nagel, ktorí vnímali históriu ako jednu z vedných disciplín, diskusia o historickej narácii bola výrazne pod vplyvom autorov ako Louis Mink, Hayden White a Frank Ankersmit, ktorí kládli dôraz na unikátnosť a špecifickosť historického remesla, historických prác a poznania.¹ Preto možno povedať, že pôvod diskusie o explanácii sa spája s autormi s provedeckou inklináciou. Na druhej strane diskusia o historických dielach ako o naratívnych či textových výstupoch so sebou priniesla dôraz na vnímanie histórie ako špecifickej disciplíny, často spájanej skôr s postupmi, ktoré sú typické pre umeleckú literatúru. Takže s určitým zjednodušením možno spojiť tému historickej explanácie s vedeckejším pohľadom na históriu a debatu o historickej narácii zasa s pohľadom na históriu ako *sui generis* disciplínu.

Čo konkrétne charakterizuje diskusiu o historickej narácii a historických textoch? V druhej polovici 20. storočia svoje názory prezentovalo viacero autorov ako Arthur Danto a Louis Mink, ktorých možno

¹ V dôraze na unikátnosť histórie hrá v posledných desaťročiach prím hlavne Frank Ankersmit. Stačí uviesť dve z jeho vyjadrení: „vedy a písanie histórie sú úplne odlišné oblasti a ... každý, kto sa snaží spochybnit' tieto rozdiely, je nutne na nesprávnej ceste“ (Ankersmit 2015, 185); „počas celej mojej kariéry filozofa histórie som nikdy nenatrafil na analýzu filozofa vedy, ktorá by objasňovala historické písanie, ako je tu predstavené. Takže ak porovnáme históriu s vedami, história má svoju autonómiu“ (Ankersmit, Tamm 2016, 493).

považovať za inšpirátorov narativizmu alebo „ranných narativistov“ (Ahlskog, D’Oro 2021, 6). Akokoľvek ich zaradíme či označíme, podstatné je, že vo svojich prácach poukázali na veľmi zaujímavé a v tej dobe ešte nedocenené konštrukčné aspekty práce historikov.

Danto napríklad zaujal svojím myšlienkovým experimentom o ideálnej kronike, zavedením pojmu naratívnych viet a diskusiou o historickom poznaní (Danto 1985). V stručnosti možno jeho analýzy a úvahy zhrnúť takto (Danto 2009): Predstavme si, že existuje po kognitívnej stránke dokonalá bytosť, ktorej dokonalosť spočíva v tom, že dokáže pozorovať a zaznamenať (zapísať) všetko, čo sa deje v prítomnom čase kdekoľvek vo svete. Teda táto osoba, Danto ju nazýva ideálny kronikár, zaznamenáva kompletne aktuálne dianie, avšak stále len z pozície svedka. Takže kdekoľvek na svete sa čokoľvek udeje, neunikne to pozornosti ideálneho kronikára a záznam o práve realizovanej udalosti alebo čine sa ocitne v tzv. ideálnej kronike. Daná kronika tak predstavuje v istom zmysle kompletný záznam prebiehajúceho diania. Je to dokonalé svedectvo toho, čo sa kdekoľvek na svete udialo. Danto si následne kladie otázku, či možno takúto kroniku považovať za ideál historickej práce, za niečo, čo síce nikdy nedosiahneme – pretože je nereálne, aby sme dokázali zaznamenať celé dianie do najmenších detailov –, ale k čomu by sme sa mali usilovať aspoň priblížiť. Prekvapivo, Danto ideálnu kroniku nepovažuje za vzor, ktorý by mali historici nasledovať. Hlavným dôvodom je to, že v nej ide o veľmi reduktívny pohľad na minulé dianie, o limitovaný pohľad z *pozície svedka*. Lenže svedok udalostí nemusí a často ani nevníma komplexnosť prebiehajúcej udalosti, a preto je perspektíva svedka pre historika problematická. Danto toto obmedzenie vhodne dokladá príkladom tzv. naratívnych viet.

Naratívne vety sú vety, ktoré vypovedajú o dvoch udalostiach, pričom opisujú skoršiu z nich (Danto 2009, 98). Dantovým (2009, 107) príkladom je veta

Tridsaťročná vojna sa začala v roku 1618.

Je očividné, že „svedok“ začiatku danej vojny ju v roku 1618 nemohol nazvať „tridsaťročnou“ vojnou. Až po jej skončení bolo možné pristúpiť k takémuto uchopeniu danej udalosti.² Takže svedok tejto udalosti, a to isté platí pre kognitívne dokonalého ideálneho kronikára, by nemohol v dobe začiatku vojny napísať takúto naratívnu vetu. Analogické naratívne vety sa však v historických prácach vyskytujú relatívne bežne, pretože historici pravidelne prepájajú rôzne udalosti, napr. skoršie udalosti s udalosťami, ktoré boli ich dôsledkom, resp. po nich nasledovali. (Autor *Kritiky čistého rozumu* sa narodil v roku 1724 v Kráľovci. Budúci 44. prezident USA sa v roku 2005 dostal do Senátu Spojených štátov. Koncom 19. storočia sa začali vytvárať bloky mocností, ktoré proti sebe bojovali v prvej svetovej vojne.) Dôsledky pritom zásadne určujú, ako opisujeme, vnímame a vykladáme skoršie udalosti. Preto v histórii zohráva dôležitú úlohu spätný pohľad. Nie perspektíva svedka, ktorý netuší, čo sa neskôr udeje a k čomu vnímaná udalosť povedie, ale spätný pohľad informovaného výskumníka, ktorý dokáže prepojiť rôzne okolnosti, ktorý dokáže vyhodnotiť dôsledky, ktorý dokáže prisúdiť význam minulému daniu. Práve to je perspektíva, ktorú potrebuje historik pre svoju prácu.

Ako ukazuje Danto, naratívne vety nemôžu byť súčasťou ideálnej kroniky. Avšak práve naratívne vety a postrehy o dôsledkoch a význame nejakej udalosti sú tým, čo patrí do historických prác. Preto ideálna kronika nemôže byť ideálom, ale naopak niečím, čomu sa historici musia vyhnúť. Historické práce a historické poznanie sa nemôžu redukovať na zaznamenávanie chaotického diania z perspektívy svedka. Šikovný historik sa musí dokázať spätne pozrieť na skoršiu udalosť z perspektívy toho či so znalosťou toho, čo sa udialo neskôr. Práve takýto retrospektívny pohľad je pre historickú prácu kľúčový.

² Navyše je veľmi otáznne, ako by vôbec svedok mohol „spozorovať“, že sa práve začala nejaká vojna. Vojny sa zrejme nezačínajú tak, že si to súčasník akosi zmyslovo všimne, že práve teraz sa vojna začína. Na identifikáciu začiatku vojny je skôr dodatočne potrebné dať do súvisu viaceré okolnosti.

Ak túto diskusiu trochu zovšeobecníme, Danto nám ukazuje, že historické poznanie je do určitej miery *konštruované*. Nejde tu o priame svedecké zaznamenávanie práve prebiehajúceho diania (otázne je, ako by vôbec takéto niečo vyzeralo), ale o komplikované prepájanie toho, čo sa udialo v rôznom čase. Ide o tvorivé prepájanie udalostí s ich dôsledkami a tiež o schopnosť interpretovať význam minulého diania.

Ďalší ranný narativista Louis Mink vo svojich dielach podčiarkuje špecifickosť historického uchopenia, holistickú povahu historického porozumenia a veľmi zaujímavu analyzuje povahu historickej narácie (Mink 1987). Aj z jeho postrehov vyplýva inšpiratívne *konštruktívne* chápanie histórie.

Na rozdiel od iných druhov spracovávanía reality (napr. na rozdiel od vedeckého poznania), historici podľa Minka postupujú svojším spôsobom (Mink 1966, 1970). Ak majú uchopiť nejaké udalosti alebo činy a porozumieť im, ich ambíciou nie je nájsť výlučne iba príčiny daných javov. Historici javy dávajú do súvisu tak s predchádzajúcimi, ako aj nasledujúcimi javmi a tak vytvárajú komplexné siete prepojených činov a udalostí. Historikovi totiž nebude zaujímať iba to, čo predchádzalo alebo viedlo k Francúzskej revolúcii alebo vyhláseniu Slovenského národného povstania. Rovnako dôležité pre nich bude prepojenie s tým, čo tieto udalosti spôsobili, ako sa skončili, aký mali význam, čo pre okolie znamenali. Preto sa Mink domnieva, že v histórii sa snažíme o akési holistické (používa termín „synoptické“) uchopenie väčších celkov.

Svoje upozornenie na holistickú povahu práce v histórii ilustruje často spomínaným príkladom (Mink 1970, 554 – 555). Predstavme si, že sa plavíme po prúde nejakej rieky. Z pozície človeka na lodi postupne pozorujeme jednotlivé úseky rieky, sledujeme breh a čo je na ňom. V každom okamihu však dokážeme zaznamenať len vytrhnuté časti z rieky či okolia. Vnímame okolie len postupne a v určitom zmysle dokonca izolovane – najskôr horný tok, neskôr meandre, potom ústie a pod. Predstavme si však teraz pohľad na celú rieku – od prameňa po ústie – z vtáčej perspektívy. Predstavme si, že by sme

sa na riekou pozreli zhora, komplexne, dokázali by sme akoby naraz uchopiť celý tok rieky vo vzťahoch a prepojeniach. Nebolo by to už len postupné striedanie jednotlivých vnemov izolovaných častí, ale skôr prepojené holistické postihnutie celej rieky. Samozrejme, tento obraz, ako akýkoľvek iný, má svoje slabšie miesta. Mink sa tu však snaží upozorniť na to, že prácou historikov nie je izolovať jednotlivé udalosti a venovať sa len úzko chápaným prepojeniam (napr. kauzálnym), ale ich prácou je dostať skúmané udalosti do komplexu vzťahov a vnímať a predstavovať ich prepojene.

Konstruktivistický a holistický pohľad na historické diela rozvíjajú aj neskôr v 70., 80. a 90. rokoch 20. storočia hlavní predstavitelia narativizmu, resp. narativistickej filozofie histórie, Hayden White a Frank Ankersmit. Kľúčovou postavou narativistického prístupu je práve Hayden White. Tento americký autor sa kriticky vymedzuje voči bežnému chápaniu histórie ako disciplíny, ktorá sa snaží nestranné a objektívne, s dôrazom na pramenné materiály a fakty, rekonštruovať minulé dianie. Samozrejme, aj podľa Whita sa historici pri svojej práci musia opierať o pramenné materiály a musia sa venovať reálnym minulým udalostiach, avšak ich prácu nemožno redukovať na remeselné spracovanie prameňov. White upozorňuje, že výstupom práce historikov sú texty, a preto je potrebné detailne sa venovať aj jazykovej či literárnej stránke historických diel.

Detailnejšie si jeho názory predstavíme v ďalšej kapitole, na tomto mieste si však môžeme rámcovo zhrnúť jeho hlavné myšlienky. Podľa Whita historici konštruujú historické narácie, rozprávania, ktoré nejakým spôsobom kombinujú informácie z pramenných materiálov s určitými konštrukčnými operáciami. Používajúc jeho známe a kontroverzné vyjadrenie, historické narácie sú „verbálne fikcie, ktorých obsahy sú rovnako tak *vymyslené* (invented), ako *objavené* (found) a ktorých formy majú viac spoločného s ich náprotivkami v literatúre ako s tými v prírodných vedách“ (White 2009, 135). Tieto a podobné Whitove slová sa dajú, samozrejme, vykladať rôznym spôsobom a nájdú sa aj autori, ktorí ich vyložili ako radikálne zotieranie rozdielu medzi

históriou a literatúrou či medzi faktmi a fikciou.³ V skutočnosti však White nie je autor, ktorý by sa domnieval, že historici si vymýšľajú *obsahy* svojich prác. Skôr, ak to možno takto zjednodušiť, upozorňuje, že historici sú konštruktérmi *foriem* svojich výstupov, čo má tiež vplyv na obsah prác. Podľa neho totiž historici do svojich výsledných prác dostávajú tak určitú sumu dát, informácií o minulom dianí, ako aj viaceré formujúce operácie, ktoré tieto dáta tvarujú do výsledného historického diela.

Trochu inak povedané, podľa Whita, a toto je jedna z kľúčových myšlienok narativizmu ako takého, možno tie isté dáta uchopiť rôznym spôsobom. Historické diela sú v určitom zmysle nedourčené faktmi, ktoré sprostredkujú, pretože tie isté dáta sú kompatibilné s rozdielnymi prácami o tej istej udalosti. Napríklad o Francúzskej revolúcii či Slovenskom povstaní z rokov 1848 – 1849 existujú rôzne práce predkladajúce odlišné interpretácie. Pritom hlavný rozdiel nie je vo faktoch, viaceré z prác v podstate pracujú s rovnakými prameňmi a informáciami. Hlavný rozdiel je teda niekde inde, a to na úrovni spracovania, konštrukcie či výkladu. Práve tejto stránke historickej práce sa White venuje vo svojom diele a predkladá zaujímavú a košatú predstavu o tom, ako historici spracúvajú svoje materiály do výsledného diela či už na literárnej, epistemologickej, alebo ideologickej úrovni. Preto možno Whitov prínos vidieť v tom, že poukazuje na konštrukčnú aktivitu v práci historika a snaží sa objasniť dôvod plurality v historických diskusiách.

Podobným smerom sa uberá i ďalšia kľúčová postava narativizmu, holandský filozof Frank Ankersmit. Po Whitovi ide o druhého naj-

³ Príkladom je kritika od K. Windschuttla a L. Doležela. „Keďže historické práce boli podľa neho len literárne texty, zdalo sa, že je možné vytvoriť poetiku histórie. Vo svojej knihe *Metahistória* White ako prvý ponúkol vyčerpávajúci argument, podľa ktorého je história v konečnom dôsledku literárny alebo poetický výtvor“ (Windschuttle 1996, 257). Doležel zhŕňa Whitove postrehy zo zbierky *Tropika diskurz* slovami: „Strukturace syžetu je literární operace, literatura je fikce, a proto historie je tvorba fikce“ (Doležel 2008, 30).

vplyvnejšieho a najviac analyzovaného autora z tohto myšlienkového prúdu za posledné desaťročia. Ankersmita tiež zaujíma pluralita v historických diskusiách a fascinuje ho hlavne tvorivosť a nápaditosť vybraných historikov a ich diel. Preto predkladá zaujímavý a originálny výklad historickej práce, v ktorom prezentuje svojské chápanie histórie – história nie je ani čisto vedecká disciplína nasledujúca kánony prírodných či spoločenských vied, ani úplne slobodná umelecká tvorba. História si berie niečo z oboch oblastí, ale je to predsa len *sui generis* oblasť. Ankersmitova náuka predstavuje v určitom zmysle poctu tejto unikátnej disciplíny (Tamm, Zeleňák 2018). Ako konkrétne?

Ankersmit vo svojej náuke zaujímavým spôsobom kombinuje empirický a konštruktivistický prístup k histórii. Prejavuje sa to napríklad v jeho obľúbenom zdôrazňovaní dvoch dištinkcií: historický výskum vs. historické písanie, jednotlivé tvrdenia vs. historické reprezentácie (Ankersmit 1983, 2001). Podľa Ankersmita sa v teoretických úvahách o histórii venovala hlavná pozornosť fáze historického výskumu (historical research), v rámci ktorej je v centre pozornosti získavanie faktov o minulom dianí. Menšia pozornosť sa venovala písaniu dejín (historical writing), pričom Ankersmit sa domnieva, že práve toto je kľúčová fáza, ktorá zásadne prispieva k výsledku práce historikov. Preto sa vo svojom diele zameriava predovšetkým na písanie, na text, na jazyk historikov. To, samozrejme, neznamená, že fakty, dáta, sú vedľajšie. Ankersmit len upozorňuje, že historická práca nie je iba o spracúvaní pramenných materiálov v záujme získania faktov. S prvou dištinkciou súvisí aj druhá. Práve výstupy historického výskumu sa zvyknú formulovať prostredníctvom jednotlivých tvrdení, ktoré podľa Ankersmita verne opisujú minulé udalosti. Podľa takéhoto chápania výroky ako „Ludovít Štúr sa narodil v roku 1815 v Uhrovci“, „V septembri 1848 vznikla Slovenská národná rada“ alebo „Jozef Miloslav Hurban bol prvým predsedom Slovenskej národnej rady“ v podstate priamočiaro zachytávajú minulé udalosti. Ankersmit však upozorňuje, že hoci sa celé historické diela skladajú práve z takýchto a podobných tvrdení, historické diela ako celky už minulé dianie *ne-*

opisujú. Tieto holistické útvary sa k minulosti vzťahujú principiálne iným spôsobom. Ankersmit tvrdí, že historické práce ako celky reprezentujú minulé dianie, pričom reprezentáciu nechápe ako nejaký priamy opis reality. Ide tu podľa neho o špecifický a komplexný vzťah. Ak povieme, že historici vo svojich dielach minulosť reprezentujú, znamená to skôr, že nám ponúkajú originálne výklady, svojské pohľady či skonštruované interpretácie minulého diania.

Ankersmit teda podčiarkuje, že práca historika nespočíva primárne v opisovaní, ale v reprezentovaní minulosti, teda vo vytváraní zaujímavých, originálnych, plodných výkladov minulých udalostí. To je dôvod, prečo v histórii bežne narážame na pluralitu – rôzni historici predkladajú rôzne interpretácie minulých udalostí.

Uvedení autori formulovali základné myšlienky narativistického chápania histórie. Ako je zrejme už zo stručného predstavenia toho podstatného, filozofi od Danta po Ankersmita podčiarkujú konštruktivistický charakter historickej práce. To však so sebou prináša viacero zásadných dôsledkov. Jedným je napríklad spomenutá pluralita historických diel, ktorá sa ľahko preklopí do relativity v historickom poznaní. Skôr ako sa pozrieme na relativistické implikácie narativizmu, povieme si viac o samotnom relativizme.

1.2. Úvod do relativizmu

Od antických čias existovali myslitelia, ktorí mali ambíciu odhaliť a stanoviť, ako sú veci naozaj. Snažili sa postihnúť, čo v skutočnosti existuje, ako môžeme získať objektívne poznanie, čo je správne robiť a pod. A nejde tu len o to, že svojimi návrhmi či úvahami chceli prispieť k tomu, ako by sme tieto otázky mohli riešiť, ale snažili sa dosiahnuť definitívne odpovede. Ved' predsa realita nejakým spôsobom je, preto by malo byť naším cieľom odhaliť jej pravú povahu. Ved' predsa veci okolo seba nejak poznávame, preto by sme mali dokázať formulovať podmienky finálneho poznania. Ved' predsa musí existo-

vať hranica medzi tým, čo sa má a čo sa nemá robiť, preto by sme mali jasne definovať princípy morálne prijateľného konania.

Súbežne s takýmito optimistickými či absolutistickými predstavami niektorí autori (kritici či skeptici) vyjadrovali pochybnosti ohľadom možnosti dosiahnuť finálne poznanie. Je naozaj možné s definitívnou platnosťou zistiť, ako veci sú, ako máme konať a pod.? Nie je „človek mierou všetkých vecí“? Nie je to tak, že v jednom kontexte je vhodné urobiť jednu vec a v druhom inú? Viacerí pochybovači poukazovali na vplyv subjektu, kontextu, kultúry či iných faktorov, ktoré nám zabraňujú dosiahnuť absolútne závery minimálne v niektorých či dokonca vo všetkých diskusiách. Takže popri optimistických zástancoch absolutizmu, objektivismu či realizmu tu boli tiež priaznivci skepticizmu, subjektivismu, antirealizmu, konštruktivismu či relativizmu.

Uvedené kategórie či pozície bývajú vykladané rôznym spôsobom. Je preto potrebné najskôr si rámcovo vymedziť, čo sa rozumie pod relativizmom, pričom pre naše účely bude dôležité zamerať sa na tzv. pojmový relativizmus.

Začnime stručnými vymedzeniami relativizmu. Najskôr zo staršej práce Marie Baghramian (2004, 4), kde píše:

Takže relativizmus tvrdí, že prítomnosť alebo absencia vlastností ako pravda, racionalita, dobro a pod., ako aj správne pripísanie takých predikátov ako „je pravdivý“, „je racionálny“, „je etický“ a pod. nezávisí iba od objektov, ktorým sa pripisujú, ale tiež od takých faktorov ako sociálne a kultúrne normy, kognitívne rámce, historické epochy a pod. Navyše sa predpokladá, že nie je možné... privilegovať vybrané súdy, pretože všetky kultúry, historické epochy alebo kognitívne rámce vedúce k takýmto súdom sú rovnocenné.

Už z tejto krátkej charakteristiky je zrejmé, že relativizmus poukazuje na určitú pluralitu a navyše ju v nejakom zmysle akceptuje a nesnaží sa nutne vyberať to, čo je jediné správne. Pretože to, či je niečo pravdivé, vhodné a pod., nezávisí údajne iba od posudzovaných zá-

ležitostí, ale závisí to tiež od kontextu, rámca, kultúry. Ak napríklad niekto vyhlási, že Zem sa nehýbe alebo že klamať sa nemá, sú to vyjadrenia, ktoré sú formulované v nejakom rámci, v nejakej vzťahovej sústave, kultúre či situácii. Znamená to, že nejde o vyjadrenia *výlučne* o Zemi alebo o akomkoľvek čine, ale o Zemi vnímanej v nejakom rámci a o činoch hodnotených v nejakom kontexte. V inom rámci či v inom kontexte, naopak, uprednostníme vyjadrenie, že Zem sa hýbe a klamať je dovolené.

V ďalšom prehľade o relativizme sa dočítame, že podľa relativistov

aspoň určitá trieda vecí nemá svoje vlastnosti (napr. krásny, morálne dobrý, epistemicky zdôvodnený) *simpliciter*, ale iba vo vzťahu k danému hodnotiacemu rámcu (napr. k lokálnym kultúrnym normám, k individuálnym štandardom)... Relativisti navyše spravidla tvrdia, že ak je niečo nejakým spôsobom len *relatívne*, neexistuje žiaden od rámca nezávislý uhol pohľadu, z ktorého možno určiť, aká je skúmaná vec. (Baghramian, Carter 2018)

A veľmi podobne to konštatuje ďalší odborník na relativizmus Michael Krausz: „Relativizmus tvrdí, že pravda, dobro alebo krása sa vzťahujú na referenčný rámec a že neexistujú žiadne *absolútne* premostujúce štandardy na *rozhodnutie* medzi súperiacimi referenčnými rámcami“ (Krausz 2010, 13). Vo všetkých uvedených vyjadreniach sa kladie dôraz na skutočnosť, že podľa relativizmu treba určité záležitosti (naše vyjadrenia, fakty a i.) vnímať relatívne k niečomu (rámcu, kultúre a i.) a navyše neexistuje spôsob, ako rozhodnúť medzi alternatívnymi rámcami.

Tieto stručné vymedzenia možno rozšíriť a rozmeniť na drobné. V úvodnej kapitole nedávnej knihy o relativizme sa Maria Baghramian a Annalisa Coliva (2020, 6 – 11) snažia o jeho vymedzenie prostredníctvom viacerých negatívnych i pozitívnych črt: odmietnutie absolutizmu (non-absolutism), závislosť (dependence), pluralita (multiplicity), nekompatibilita (incompatibility), rovnaká platnosť (equal validity) a neexistencia neutrálneho stanoviska (non-neutrali-

ty).⁴ Predstavme si stručne tieto charakteristiky relativistického prístupu, pretože rôzne verzie relativizmu sa hlásia buď k niektorým, alebo všetkým nižšie uvedeným tézám.

1. Pod odmietnutím absolutizmu si treba predstaviť tézu, že neexistujú (či už vo všeobecnosti, alebo v nejakej oblasti) absolútne pravdy alebo hodnoty, ktoré by boli nezávislé od akéhokoľvek kontextu, od historického obdobia či kultúrnych podmienok. Ak napríklad vyhlásime, že klamať je neprípustné, podľa relativistu to neznamená, že ide o absolútnu pravdu platnú v akomkoľvek kontexte. Je to pravda či zásada, ktorá je prijímaná v nejakých kultúrach a v nejakých situáciách, ale v iných nie. (Predstavme si, že máme násilníkovi prezradiť, kde nájde človeka, ktorému chce ublížiť. Je v takejto situácii morálne neprípustné klamať?)

2. Pod závislosťou sa rozumie to, že nejaká záležitosť (napr. fakt, pravda, hodnota) je podmienená nejakým parametrom, resp. závisí od neho (napr. od jazyka, kultúry, kontextu). Opäť, podľa relativistu nie je absolútnou pravdou, že klamať sa nemá, ale takéto vyjadrenie je pravdivé či prijateľné podľa toho, v akej kultúre či situácii ho vyslovíte.

3. Pluralita nadväzuje na tézu o závislosti a dopĺňa ju upozornením, že existuje pluralita tak na strane záležitostí, o ktorých sa vyjadrujeme (faktov, právd, hodnôt), ako aj na strane parametrov, s ktorými ich spájame (jazykov, kultúr, kontextov). Existujú rôzne kultúry a situácie, preto je mysliteľné, že v niektorých z nich sa klamať nemá, ale v iných sa môže.

4. Podľa relativistov tu navyše existuje určitá nezlučiteľnosť. Nie je možné zosúladiť záver, že klamať sa nemá, so záverom, že klamať je dovolené, hoci sa dané závery prijímajú v rôznych situáciách.

⁴ Pomocou skupiny čít (závislosť, pluralita, konflikt a i.) relativizmus charakterizuje aj Martin Kusch (2020). Za pozornosť stojí tiež rozbor a kritika relativizmu Paula Boghossiana (2006), ktorý relativizmus kriticky rozoberá aj v kontexte takých téz ako závislosť od opisu, sociálna relativita a pod.

5. Ešte kontroverznejšia črta relativizmu je, že hoci v rôznych kontextoch prichádzame k rôznym záverom, podľa relativistu ide o rovnako platné (equally valid) závery. O rozdielnych záveroch nemožno vyhlásiť, že jeden z nich je platný a druhý nie. Oba sú rovnako platné, len v iných kontextoch.

6. Nakoniec je tu rezignácia na existenciu nejakého neutrálneho stanoviska. Podľa relativistov neexistuje neutrálny prístup, pohľad či nestranné rozhodnutie, ktoré by nám umožnilo vybrať jedinú správnu kultúru, jediný správny rámec či kontext, z ktorého by sme mali posudzovať pravdu či vhodnosť nejakého kroku.

Na základe uvedeného možno zhrnúť: Relativizmus možno charakterizovať prostredníctvom dvoch centrálnych téz. Nazvime ich *téza o relativite* a *téza o nerozhodnuteľnej pluralite* (rozlíšenie robím v Zeleňák 2021). *Téza o relativite* upozorňuje, že naše vyjadrenia nie sú absolútne, ale treba ich vykladať v kontexte. Sú totiž relatívne, treba im rozumieť v závislosti od niečoho, na čo sa vzťahujú. „Nikdy neklam“ treba vzťahovať na situácie určitého typu a nevykladať to ako univerzálne platný princíp. Relativizmus sa navyše spája s určitou pluralitou (v jednom kontexte nie je prijateľné klamať, ale v inom to prijateľné je). Nejde však o pluralitu, ktorá je v nejakom zmysle dočasná a nakoniec odstrániteľná po aplikácii nejakých absolútnych štandardov alebo faktov. Ide o to, že daná pluralita ostáva a nie je možné sa jej zbaviť výlučne na základe rozhodnutia zo strany objektívnej reality.

Pojmový (občas nazývaný aj ontologický) relativizmus je verzia relativizmu, ktorá sa spája s odvolávaním na pojmové schémy. Rôzne podoby tohto relativizmu zvyknú zastávať autori, ktorí pri výklade reality prezentujú konštruktivistickú optiku – od W. V. O. Quina cez H. Putnama po N. Goodmana (pozri Marvan 2014). Podľa týchto kritikov realizmu sa svet neskladá z vopred daných a jasne ohraničených prírodných druhov, ktoré v jazyku priamo zrkadlíme. Ako to zhŕňa David Stump, „musíme sa vzdať realistickej predstavy, že naše teórie v skutočnosti zobrazujú svet tak, ako naozaj vyzerá“ (2020, 347). Realita nie je vopred sformovaná do zreteľných kategórií, ktoré sú jediné

použiteľné na jej opis či vysvetlenie. Podľa konštruktivistov a pojmových relativistov realizmus prezentuje naivnú predstavu. Chybne ukazuje svet ako jasne kategorizovaný a ľudí ako pasívne bytosti. V praxi (žiadalo by sa povedať „v skutočnosti“) je realita variabilná a ľudia aktívni. Ľudia sú totiž autori kategórií, druhov, pojmových schém či jazykov, ktoré používajú pri obcovaní s realitou. Preto v istom zmysle možno povedať, že realita je rovnako výsledkom externého vplyvu, ako aj pojmovej tvorby. Ako uvádzajú Baghramian a Coliva (2020, 21 – 22), podľa pojmového relativizmu

ontológia alebo svet je relativizovaný k pojmovým schémam, vedeckým paradigmám alebo jazykovým hrám. ... Ľudská myseľ nie je pasívna mohutnosť reprezentujúca nezávislú realitu. Myseľ hrá aktívnu úlohu pri tvarovaní „reality“ a takéto tvarovanie sa môže realizovať rôznymi, potenciálne dokonca nekompatibilnými spôsobmi.

Inak povedané: „Naše opisy reality sú pevne spojené s našim jazykom a navyše existujú radikálne rozdiely v tom, ako jazyky pristupujú k svetu“ (Stump 2020, 341).

V rámci pojmového relativizmu je teda dôraz práve na pojmové schémy, jazyky či kategorizácie, ktoré sú ľudské výtvary a pomáhajú nám narábať s realitou. Realita sa nám ukazuje až vďaka a prostredníctvom pojmov či kategórií pojmových schém. Druhy, procesy a i. neexistujú same osebe, ale len v nejakých schémach či rámcoch. Pomôžme si obľúbeným príkladom z diskusií o tejto téme. Predstavme si, že realita, ktorej ľudia čelia, je cesto. Nesformovaná látka, z ktorej až pomocou formičiek vykrajujeme taký či onaký objekt. Realita totiž sama osebe nedisponuje jasne vykrojenými objektmi, až naše kategorizácie, pojmové schémy či jazyky nám umožňujú realitu rozdeliť napríklad na subatomárne častice, živočíšne druhy, mentálne poruchy alebo konflikty rôznych druhov. Ako uvádza Hilary Putnam pri prezentovaní svojho internalistického pohľadu: „Objekty‘ neexistujú

nezávisle od pojmových schém. *My* členíme svet na objekty, keď používame tú či onú opisnú schému“ (Putnam 1981, 52).⁵

Táto obľúbená „cookie cutter“ metafora je, samozrejme, kontroverzná a nemusí byť všeobecne akceptovaná. Umožňuje však zvýrazniť viacero dôležitých momentov pojmového relativizmu. Samotná realita (cesto) nie je vopred rozčlenená, či už na telesá a sily, alebo na subatomárne častice, alebo na duchovné princípy. Takéto druhy objektov v realite identifikujeme (vykrojíme) až vďaka jednej, druhej či tretej pojmovej schéme. Až v relácii k schéme sa pre nás svet skladá z toho či oného. Vraciame sa tak k *téze o relativite*, pretože nehovoríme o veciach osebe, ale len o objektoch určitého druhu *vo vzťahu ku* konkrétnej schéme, rámcu, kategorizácii či teórii. Dôležitá je tiež *téza o nerozhodnuteľnej pluralite*. Podľa zástancov pojmového relativizmu realita neobsahuje prirodzené „kľby“, ktoré by nám mali pomôcť pri jej členení. Hoci vo viacerých oblastiach, napríklad v biológii, je bežná zhoda na používaných klasifikáciách, i tak viacerí upozorňujú, že „existujú rôzne prijateľné spôsoby členenia biologickej reality, pričom žiaden z nich nie je privilegovaný“ (Slater, Borghini 2011, 12). Priaznivci pojmového relativizmu teda upozorňujú, že existujú alternatívne pojmové schémy, rôznorodé sady formičiek, ktoré možno aplikovať na dostupnú realitu. Keďže samotná realita nie je vopred sformovaná do druhov, nedokáže urobiť prácu za nás a rozhodnúť, ktorá pojmová schéma, ktoré členenie je to pravé. Ostávame teda s viacerými plauzibilnými možnosťami. Ako je však možné, že nakoniec predsa len používame nejakú konkrétnu klasifikáciu alebo pojmovú schému? Keďže realita nie je vopred jednoznačne členená, preferovanú klasifikáciu neurčuje výlučne realita. Ide tu zrejme o komplikovaný výsledok vyjednávania, testovania, rozhodovania a diskusií v komunite odborníkov. Definitívne rozhodnutie je však na strane používateľov a nejde o výsledok direktívy faktov. Takže o nerozhodnuteľnú plura-

⁵ Viac o tejto téme pozri aj v zaujímavej diskusii, ktorá prebehla v našom regióne v prácach Kvasza (2009, 2011), Peregrina (2010), Labudu (2013, 2014), Bánovského (2014). Za pozornosť stojí aj práca Sýkoru (2008).

litu ide v tom zmysle, že realita alebo absolútne kritériá nerozhodujú, ktorá schéma je správna. Na druhej strane sa tu však, samozrejme, určité rozhodovanie deje. Účastníci týchto procesov si v praxi vyberajú, o akých druhoch objektov budú hovoriť a o akých nie.

1.3. Relativistický narativizmus

Vo svetle charakteristiky (pojmového) relativizmu sa teraz vráťme k narativistickej filozofii histórie. Ako sme si ukázali pri názoroch Danta, Minka, Whita či Ankersmita, všetci uvedení autori poukazujú na úlohu konštruovania v rámci historickej práce. Niekedy sa preto konštruktivistický aspekt považuje za hlavnú črtu narativizmu. Ako uvádza znalec narativistickej filozofie histórie Kalle Pihlainen (2017, xxi): „Základná téza konštruktivismu jednoducho znie, že zmysel alebo význam je konštruovaný. Význam sa nedá objaviť ‚tam vonku‘ ako nejaká pravda.“ S tým tiež súvisí pluralita historických diel, ktorú viacerí narativisti nielen registrujú, ale aj vítajú. Upozorňujú totiž, že o rovnakej dejinnej udalosti je možné (a aj sa to v praxi bežne deje) napísať rôzne historické práce. Veď ak sa význam diania konštruuje, je možné ho konštruovať rôznym spôsobom. Už toto naznačuje, že narativizmus má blízko k určitej relativizácii. Znamená to však, že narativisti zastávajú relativistický pohľad na históriu? Pozrime sa na narativizmus cez tézu o relativite a nerozhodnuteľnej pluralite.

Narativisti upozorňujú, že historické poznanie nie je absolútne, ale závisí od kontextu či iných faktorov. Nevinným príkladom sú už Dantove naratívne vety, ktoré ukazujú, že na skoršie udalosti sa môžeme pozrieť cez optiku rôznych nasledujúcich udalostí. Ak sa na udalosť *u* pozrieme z hľadiska toho, čo po nej nasledovalo ihneď, môžeme dostať iný výklad pôvodnej udalosti *u*, ako keď sa na ňu pozrieme z perspektívy dlhodobých vplyvov. Vo svojej dobe očakávaná a rázna reakcia na nejaký podnet môže časom vyústiť do nečakane rozsiahleho konfliktu. To je známy problém nezamýšľaných dôsledkov. Ako by

sme teda mali vykladať pôvodnú udalosť *u*? Ako oprávnenú reakciu alebo ako chybu, ktorá eskalovala do krvavého konfliktu? Existuje vôbec niečo také ako objektívna rekonštrukcia a výklad danej udalosti? Zdá sa, že, vychádzajúc z Danta a jeho nasledovníkov, by sme skôr mali uzavrieť, že udalosť možno opísať a vyložiť len *vo vzťahu* k niečomu inému. Daná udalosť nemá nejaké absolútne postavenie, ale možno ju uchopiť len v relácii k niečomu.

Podobná, ale ešte zreteľnejšia situácia je pri celých historických dielach, pri komplexnejších výkladoch. Hlavne White a Ankersmit zdôrazňujú, že aj keby sme mali nejakú základnú zhodu na jednotlivých tvrdeniach (na jednotlivých faktoch), len čo ich spojíme do veľkých celkov, ocitneme sa v krajine nesúladu. Ak rôzni historici budú vychádzať zo zhruba rovnakých pramenných materiálov či dát o takých udalostiach ako Francúzska revolúcia alebo Slovenské povstanie, i tak je vysoko pravdepodobné, že skonštruujú rozdielne výklady týchto makroudalostí. Neexistuje totiž finálny a jediný správny výklad Francúzskej revolúcie alebo Slovenského povstania. Existujú rôzne výklady, ktoré sa na dané dejinné dianie pozerajú z rôznych perspektív. Komplexné historické výklady a interpretácie sú teda tiež výsledkom vzťahovania sa na určité parametre. Sú výsledkom toho, že dané udalosti sa uchopia z liberálnej či konzervatívnej perspektívy, hegelianskym či marxistickým spôsobom a pod.

S uvedenou relativizáciou súvisí pluralita. Tak jednotlivé udalosti, ako aj celé dejinné obdobia sú rôznymi historikmi (z rôznych škôl, s rôznymi preferenciami, rôznou teoretickou výbavou) vykladané rôzne. Tá istá udalosť zvykne byť predmetom alternatívnych historických naratívov, a keďže neexistuje vopred daná predloha, minulé realita či dostupné pramenné materiály nedokážu rozhodnúť túto nerozhodnuteľnú pluralitu. Preto sú vo verejnom i odbornom diskurze často paralelne rozšírené konkurenčné výklady.

Nemožno sa preto čudovať, že narativistický pohľad na historickú prácu so svojím relativizovaním a pluralitou býva označovaný za relativistický (pozri Golob 1980, 65, Mandelbaum 1980, 51, Haluška

2013).⁶ Naozaj, v určitom zmysle tu možno oprávnene hovoriť o relativistickom narativizme. Toto predbežné konštatovanie si podrobnejšie rozoberieme v ďalšej kapitole.

⁶ Napr. Eugene O. Golob píše o Whitovi: „Whitovým riešením údajného bremena histórie je neobmedzený relativizmus (unlimited relativism)“ (1980, 65).

2. Relativistický výklad histórie

2.1. Dualizmus obsahu a formy

2.2. Hayden White

2.3. Reprezentacionalizmus

2.1. Dualizmus obsahu a formy

V predchádzajúcej kapitole sme si priblížili pojmový relativizmus prostredníctvom tézy o relativite a nerozhodnuteľnej pluralite. Jadro pojmového relativizmu však možno objasniť aj cez tzv. *dualizmus obsahu a formy*. Predstavme si najskôr trochu širší kontext.

V druhej polovici 20. storočia svojimi postrehmi zaujali filozofi, ktorí sú niekedy zaradovaní do postanalytickej filozofie (viac o analytickej a postanalytickej filozofii pozri v Peregrin 1998, 2005). Autori ako W. V. O. Quine, Hilary Putnam, Nelson Goodman, Richard Rorty a ďalší kritizovali naivný realistický pohľad, a hoci sa vo svojich „pozitívnych“ príspevkoch líšili, v nejakom zmysle prezentovali skôr konštruktivistický a pragmatický pohľad na filozofické problémy. Na tomto mieste si stručne priblížme aspoň Quinovú kritiku dvoch dogiem empiricizmu. Poslúži nám neskôr na predstavenie dualizmu obsahu a formy.

Quine, sám zástanca určitej formy empiricizmu, sa preslávil svojou kritikou novopozitivismu či logického empiricizmu. V „Dvoch dogmách empiricizmu“ (1951) si zobral na mušku dve dogmy: rozlíšenie medzi tzv. analytickými a syntetickými výrokmi a dogmu redukcionizmu. V prvej dogme ide o presvedčenie, že existujú dve samostatné a jasne vymedzené skupiny výrokov. 1) *Syntetické výroky*, zjednodušene povedané, sú výroky, ktoré vypovedajú o realite či zmyslovej skúsenosti. 2) *Analytické výroky*, zjednodušene povedané, sú výroky, ktoré nevypovedajú o vonkajšej realite či zmyslovej skúsenosti, ale sú pravdivé len na základe logickej formy alebo významu použitých výrazov. Quine sa domnieva, že tieto dve skupiny výrokov nie sú jasne oddelené ani oddeliteľné. Vezmime si napr. logické pravdy ako zákon vylúčenia tretieho (p alebo $\text{non-}p$), ktorý sa zdanlivo netýka zmyslového sveta. Zdalo by sa, že takýto zákon je pravdivý nezávisle od toho, čo sa deje v realite a ako sa svet okolo nás mení. Zdalo by sa, že to je zákon, ktorý rámcuje výlučne naše logické uvažovanie a mys-

lenie.⁷ Quine s uvedeným nesúhlasí a tvrdí, že všetky výroky (aj tie analytické, aj logické pravdy) sú nejakým spôsobom, možno veľmi sprostredkovane, ale predsa, prepojené s našou skúsenosťou a svetom. Je preto mysliteľné, že sa v určitých kontextoch rozhodneme – napr. na základe nejakého pozorovania či testu – odmietnuť zákon vylúčenia tretieho a prijmeme napr. i výroky, ktoré majú inú pravdivostnú hodnotu ako pravda alebo nepravda.

Rozlišovanie analytických a syntetických výrokov úzko súvisí aj s druhou dogmou redukcionizmu. Niektorí autori totiž predpokladajú, že práve syntetické výroky – výroky o svete a zmyslovej skúsenosti – sú v konečnom dôsledku redukovateľné na základné výroky o bezprostrednej skúsenosti (Quine 1992, 495). Napr. aj výroky, ktoré priamo nehovoria o pozorovateľných veciach, ale hovoria niečo komplexnejšie (napr. „Všetky labute sú biele“, „Plasty druhu D sú tvrdé“, „Všetky plyny sa po zahriatí rozpínajú“), by mali byť redukovateľné na výroky výrazne blízko skúsenosti (napr. „Táto labuť je biela“ alebo „Tento objekt je tvrdý“). Quine kritizuje takýto zjednodušený názor a upozorňuje, že na situáciu ohľadom poznania sa treba pozrieť inak. Výroky netreba deliť na analytické a syntetické a tie druhé z nich sa netreba snažiť redukovať na záznamy o bezprostrednej skúsenosti. Poznanie treba považovať za jeden komplexný a prepojený celok. Samozrejme, vybrané časti našich poznatkov sa javia byť bližšie našim skúsenostiam a iné časti sa zdajú byť skúsenosti vzdialenejšie. Avšak v princípe sú nitky poznania navzájom prepojené a nie je tomu tak, že by výlučne realita samotná rozhodovala o tom, čo budeme považovať za poznanie a čo nie, ale v skutočnosti o tom rozhodujeme my na základe rôznych úvah. Ako uvádza Quine:

⁷ Konkrétne, zákon vylúčenia tretieho nás vedie k tomu, že keď uvažujeme, buď považujeme za pravdivé pôvodné výroky, alebo ich negácie. Inú možnosť nepripúšťame. Napr. „Slovensko bolo v 19. storočí súčasťou Uhorska“ alebo „Slovensko nebolo v 19. storočí súčasťou Uhorska“.

Celok nášho tzv. poznania či presvedčení, od prevažne náhodných poznatkov geografie a histórie až po najzákladnejšie zákony atómovej fyziky či dokonca čistej matematiky alebo logiky, je ľudským produktom, ktorý sa skúsenosti dotýka iba na okrajoch. (Quine 1992, 497)

Quine nám akoby hovoril, nech zabudneme na to, že niečo je záležitosť bezprostrednej skúsenosti a iné sa skúsenosti vôbec netýka, je to od nej nezávislé. Nie, všetko je výsledkom miešania skúsenosti s našim príspevkom (našimi pojmi, kategóriami, rámcami). Preto nemá zmysel rozlišovať čisté otázky faktov a čisté otázky pojmov.

Problém existencie tried sa zdá byť skôr otázkou vhodnej konceptuálnej schémy; problém existencie kentaurov alebo tehlových domov na Brestovej ulici sa zdá byť skôr problémom faktov. Už som však upozornil, že tento rozdiel je len rozdielom stupňa a že len od nášho pragmatického sklonu závisí, či pri spracovávaní jednotlivých skúseností upravíme skôr jedno vlákno tkaniva vedy ako iné. (Quine 1992, 499)

Zjednodušene povedané, Quine prezentuje kritiku atomistického pohľadu na vedu a poznanie a obhajuje holistické pojmovo-empirické budovanie poznania. Naše poznatky nie sú rozkúskované na drobné čiastočky a už vôbec nie sú izolované do skupín niečoho čisto faktového a čisto nefaktového. Komplex nášho poznania je prepojenou sieťou, v ktorej sa faktové s nefaktovým prepája a výsledky nie sú determinované výlučne realitou (skúsenosťou), ale závisia výrazne od našich rozhodnutí a praktických krokov.

Tento Quinov špecifický empiristický pohľad na vedu a poznanie si všimá Donald Davidson vo svojom známom článku „K vlastnej myšlienke pojmovej schémy“ (1973 – 1974). Davidson upozorňuje, že Quine síce kritizuje dve dogmy empiricizmu, ale hlási sa k tretej dogme presadzujúcej nový dualizmus.

Nový dualizmus je základom empiricizmu zbaveného neutržateľných dogiem analyticko-syntetickej opozície a redukcionizmu – teda zbaveného nefunkčnej idey, že postupne môžeme jednoznačne nájsť empirický obsah vetu po vete. (Davidson 1997, 121; upravený preklad)

Lenže Davidson kritizuje aj tento nový, náhradný dualizmus:

Chcem zdôrazniť, že tento druhý typ dualizmu schémy a obsahu, organizujúceho systému a niečoho, čo má byť organizované, nie je možné zdôvodniť a obhájiť. Je to dogma empiricizmu, jeho tretia dogma. Tretia a azda aj posledná, pretože ak ju opustíme, nebude jasné, či nám ešte zostane niečo charakteristické, čo by sme mohli nazvať empiricizmom. (Davidson 1997, 121; upravený preklad)

Davidson teda kritizuje dualizmus schémy a obsahu. Ide vlastne o presvedčenie, že celok nášho poznania je možné rozdeliť na niečo, čím sa organizuje, a niečo, čo sa organizuje. Táto dištinkcia sa zvykne formulovať v rôznych slovníkoch, ale zrejme najbežnejšie sa zvykne hovoriť o rozdiel medzi formou a látkou, schémou a (empirickým) obsahom, myslou a svetom, subjektom a objektom či medzi pojmovým rámcom a faktmi. Daný dualizmus totiž predpokladá, že na jednej strane máme niečo samostatné, existujúce nezávisle od nás (látka, obsah, predloha) a na druhej strane máme naše nástroje, ktoré používame, keď spomínanú predlohu chceme formovať, tvarovať, konceptualizovať či organizovať. Davidson sa domnieva, že prvky tohto neobhájitelného dualizmu, tejto tretej dogmy, sú evidentné u Quina v jeho vyjadreniach o konceptuálnych schémach.

Davidson ďalej pokračuje rozborom, v ktorom sa snaží ukázať problematickosť samotného dualizmu empirického obsahu a pojmovej schémy a tiež takých pojmov ako neinterpretovaný obsah, jeho organizovanie, pojmová schéma a pod. Prečo sa však venujeme tomuto dualizmu? Pretože Davidson ho identifikuje ako základ populárneho

pojmového relativizmu. Preto, ak sa vzdáme problematickeho dualizmu, vyhneme sa súvisiacej relativite:

Ak sa vzdávame závislosti od pojmu neinterpretovanej reality, niečoho, čo leží mimo všetkých schém a vied, nevzdávame sa pojmu objektívnej pravdy, skôr naopak. Na základe dogmy dualizmu schémy a reality dostávame pojmovú relativitu a pravdu, ktorá je vo vzťahu k schéme. Bez tejto dogmy hádzeme takýto druh relativity cez palubu. (Davidson 1997, 132 – 133)

Z diskusie o tretej dogme si zhrňme to podstatné pre naše účely. Quine kritizuje naivnú empiricistickú predstavu založenú na dvoch dogmách a namiesto nej nám predkladá holistickú predstavu, v ktorej veci podliehajú našim pragmatickým rozhodnutiam na pozadí komplexu poznania, ktorý je produktom pojmového stvárnenia našej skúsenosti. Davidson upozorňuje, že táto pozitívna predstava stojí na predpoklade dištinkcie medzi pojmovými schémami a faktmi nezaťaženými teóriou, medzi niečím organizujúcim a organizovaným, medzi nejakým rámcom a predlohou, medzi formou a látkou, ktorá má byť sformovaná, medzi niečím jazykovým a mimojazykovým. Práve táto dualistická predstava sa v rôznych šatoch objavuje u autorov, ktorí kritizujú realizmus, prezentujú konštruktivistickú alebo relativistickú víziu. S týmto dualizmom vo svojich vyjadreniach koketuje nielen Quine, ale aj ďalší myslitelia ako Paul Feyerabend či B. L. Whorf (Davidson 1997, 121 – 123). Ako konkrétne však uvedený dualizmus vedie k relativizmu?

Na začiatku je rozlišovanie medzi obsahom a formou, medzi zmyslovou skúsenosťou (či realitou) a pojmovou schémou a na konci sú konkurenčné (možno nekompatibilné či nesúmerateľné) vízie (časti) sveta. Ak si totiž predstavíme, že pri svojom poznávaní a bádaní čelíme akejsi neformálnej látke, nesformovanému obsahu, tak *de facto* až pojmová schéma, použité kategórie a nástroje nám umožnia z akejkoľvek amorfnej alebo nedostatočne sformovanej predlohy dopracovať sa k výsledku. No a keďže na dostupnú predlohu môžeme aplikovať rôzne

pojmové schémy, na scénu prichádza pluralita a v konečnom dôsledku relativita. Ak, samozrejme, neexistuje nejaký absolútny spôsob či kritérium, ako z alternatívnych schém vybrať tú jedinou správnu. Keďže realita samotná (ako nesformovaná alebo nedostatočne sformovaná predloha) neurčuje, ktorá schéma je vhodná na jej sprostredkovanie, zdá sa, že relativizmu sa vyhnúť nedá. To, čo sa začalo dualizmom obsahu a formy, sa končí pojmovým (či ontologickým) relativizmom.

2.2. Hayden White

Nadviažme na predstavený dualizmus obsahu a formy a preskúmajme koncepciu hlavného predstaviteľa narativizmu práve cez túto dualistickú optiku. Ako sa čoskoro ukáže, ak na Whitove názory použijeme túto optiku, povstane pred nami relativistický výklad histórie.⁸

Dielo Haydena Whitea je mnohvrstevnaté a aj dostupná sekundárna literatúra ukazuje, že jeho myšlienky možno vykladať rôznym spôsobom. Nielen preto, že bol aktívny počas dlhého obdobia a jeho názory sa mohli vyvíjať, ale tiež preto, že ani jeho kľúčové diela zo 70. rokov 20. storočia nie sú predmetom jednoliateho výkladu (Paul 2009, 2011, Šuch 2010, Doran 2013, Zelenák 2013). Stručne spomeňme napríklad dvojakú interpretáciu „hlavného odkazu“ jeho článkov z *Tropiky diskurzu* (1978) a z *Metahistórie* (1973), kultovej práce celého narativizmu. Štandardne sa k Whitovi zvykne pristupovať ako k narativistovi, ktorý vo viacerých prácach z *Tropiky diskurzu* (napr. v práci „Historický text ako literárny artefakt“) a v *Metahistórii* ponúka zaujímavé a originálne analýzy historických narácií ako špecifických literárnych konštruktov. Podľa tohto výkladu White hovorí, že na porozumenie historickým dielam je potrebné aplikovať na ne vybrané nástroje literárnej vedy (napr. naratológie) alebo sa na ne minimálne pozrieť ako

⁸ Na Slovensku o Whitovi ako o relativistovi hovoria napr. Šuch (2010) a Haluška (2013).

na výtvary, pri ktorých konštrukcii sa používajú podobné postupy ako pri tvorbe umeleckých diel. Ako to uvádza samotný White (1978, 121):

Aj keď sa historici a autori umeleckej literatúry zameriavajú na iné druhy udalostí, formy ich diskurzov, ako aj ciele ich písania sú často rovnaké. Navyše sa domnievam, že aj techniky a stratégie, ktoré používajú pri kompozícii svojich diskurzov, sú v podstate rovnaké, akokoľvek odlišné sa môžu zdať na čisto povrchovej alebo vonkajšej úrovni ich textov.

V rámci tohto štandardného (Domaňska 2002, Lorenz 1998a, Šuch 2010) výkladu je White vlastne autorom „rétorického konštruktivismu“, ktorý poukazuje na podobnosti medzi umeleckou literatúrou a historickými naráciami. Ako to formuluje Ewa Domaňska, White tvrdí, že

minulosť neexistuje nezávisle od jej reprezentácií – história je historio-grafia a historický text je „literárny artefakt“. V histórii sa nedajú reprezentácie a interpretácie minulosti verifikovať tak, že sa porovnajú s „originálom“. Možné je len porovnať rôznorodé opisy minulosti a akceptovať ten najviac presvedčivý. Takže najdôležitejší cieľ teórie histórie je venovať sa historickej narácii a pravidlám, konvenciám a inštitúciám historického písania v rôznych časoch a na rôznych miestach, aby sa odhalili ich rétorické módy produkcie. (Domaňska 2002, 322)

Správny pohľad na históriu dosiahneme, ak si všimneme jej podobnosti s literárnymi postupmi a začneme o historických dielach uvažovať ako o konštruktoch. Literárnych, jazykových výtvoroch, ktoré nielen odkazujú na reálne minulé udalosti, ale obsahujú mnoho ďalších aspektov.

Alternatívny, ale tiež dosť populárny výklad Whita poukazuje na inú inšpiráciu pochádzajúcu z existencializmu, z úvah o slobode človeka a o oslobodzujúcej úlohe histórie (Doran 2010, Paul 2011, Roth

2013, Domańska 2015, Zeleňák 2013). V intenciách tejto interpretácie sa vraj na Whita nemáme pozerat' prioritne ako na autora skúmajúceho literárne aspekty historických diel. Túto dimenziu jeho diela treba vykladať v rámci širšieho kontextu. White je autor, ktorý sa snaží poukázať na to, akú úlohu má história a historici v oblasti ľudského konania. Historici sú akýsi sprievodcovia životom a ponúkajú nám možné odpovede na naše morálne otázky, hlavne na kantovskú otázku „Ako máme konať?“ Konštruovaním jedného alebo druhého výkladu minulej udalosti nám ukazujú, aké mali a majú ľudia možnosti a hlavne ako by sme mali či mohli konať v budúcnosti. Ako to formuluje vo svojom úvode k zbierke rôznorodých Whitových prác Robert Doran, jeho „tropológia predstavuje pokus oživiť pojem ľudskej voľby – vnútornú slobodu každej ľudskej komunity vybrať si svoju vlastnú minulosť a tým aj prítomnosť“ (Doran 2010, xix). Hoci to môže vyzerat' paradoxne, konštrukciou narácií o minulom daní nám historici naznačujú, ako môžeme konať v budúcnosti. A v tomto spočíva hlavná oslobodzujúca úloha histórie ako disciplíny. Neukazuje nám totiž fixnosť toho, čo sa udialo, ale naopak flexibilitu a otvorenosť.

Či už sa zameriame na širší existencialistický rámec jeho uvažovania, alebo sa sústredíme výlučne na konkrétnosti jeho konštruktivistického manuálu, Whitova koncepcia je vo svojom jadre dualistická. Poďme sa teda postupne pozrieť na detaily jeho narativistického chápania historickej práce.

Historické diela sú podľa Whita výsledkom košatej tvorivej aktivity a možno ich rozpitvať minimálne na tieto zložky (White 1973). (Zložky pritom netreba nutne chápať chronologicky.) Historické diela sú výstupom formovania určitých dát, preto White opakovane uvádza, že je v nich niečo objavené i vymyslené. Dostupné dáta, fakty, informácie sú prvotne usporiadané do podoby kroniky. Ide tu o základné chronologické usporiadanie minulého diania. Z tohto bazálneho záznamu je možné vytvoriť elementárny príbeh, v ktorom sa rozlišuje medzi začiatkom, jadrom a koncom. Najdôležitejšia konštrukčná aktivita sa však deje aplikáciou tzv. explanačných alebo interpretačných stratégií

(White 1973, 7). White hovorí o troch: o naratívnej štrukturácii, ktorá dodáva historickému dielu estetickú dimenziu; o explanácii argumentom, ktorá dodáva epistemologickú alebo kognitívnu dimenziu, a o explanácii ideologickou implikáciou, ktorá dodáva morálny rozmer. V realite to znamená zhruba toto. Z dostupných dát spracovaných do jednoduchého príbehu historik vytvorí svoje finálne historické dieľo tak, že daný elementárny príbeh nasýti príbehovou štruktúrou konkrétneho druhu (explanácia naratívnu štrukturáciou), reprezentované udalosti usporiada konkrétnym spôsobom (explanácia argumentom) a celé dianie podá z určitej svetonázorovej perspektívy (explanácia ideologickou implikáciou).

Keďže White pri každej z troch explanačných stratégií uvažuje o štyroch dostupných modoch danej stratégie, konkrétnosti finálnej tvorby historických narácií sú komplikovanejšie. 1) Pri naratívnej štrukturácii, t. j. pri spracovaní dostupných informácií do podoby príbehu konkrétneho druhu, má historik na výber zo štyroch možností. Dianie môže podať prostredníctvom komédie, tragédie, romancy alebo satiry. Znamená to, že historik porozpráva napr. o Francúzskej revolúcii alebo o Slovenskom povstaní buď komický, tragický, romantický alebo satirický príbeh. 2) Pri explanácii argumentom ide o to, aké princípy usporiadania približovaného diania sa použijú. Podľa Whita tu má historik na výber zo štyroch možností: formistický, organistický, mechanistický alebo kontextuálny spôsob podania udalostí. Detaily týchto kategórií pre nás nie sú podstatné, zjednodušene tu ide napr. o to, či sa Francúzska revolúcia prerozpráva skôr v kontexte rôznych konkrétností alebo sa historik pokúsi prezentovať ju ako výsledok zákonitých mechanizmov a pod. 3) Nakoniec pri explanácii ideologickou implikáciou ide o to, aké morálne stanoviská a svetonázor bude historické dieľo prezentovať. Podľa Whita sú dostupné štyri mody: anarchistický, konzervatívny, liberálny a radikálny. (White 1973, 1 – 42) Vo finále to znamená, že historik vo svojom diele o Francúzskej revolúcii použije nejaký modus naratívnej štrukturácie, explanácie argumentom a ideologickej implikácie, a preto predstaví dané udalosti napr. komic-

kým spôsobom v organistickom podaní s konzervatívnym nádychom. White v *Metahistórii* dokonca tvrdí, že medzi určitými modmi existuje afinita. Znamená to, že napr. romantický príbeh sa spravidla viaže s formistickým a anarchistickým podaním, zatiaľ čo tragický príbeh je kompatibilný hlavne s mechanistickým a radikálnym prerozprávaním udalostí. Tieto afinity, White hovorí tiež o tzv. historiografických štýloch, však nepredstavujú jediné možné kombinácie daných modov.

Ako sa však stane, že dané udalosti sú podané práve vybraným spôsobom? Tu sa dostávame na ešte hlbšiu úroveň úvah o historickej práci. O historiografickom štýle možno v určitom zmysle hovoriť ako o povrchovom prejave. Konkrétne historické dielo o Francúzskej revolúcii totiž bežne už pri čítaní vnímame ako tragický príbeh s radikálnym vyznením alebo komický príbeh s konzervatívnym pohľadom na skutočnosť. Keďže podľa Whita takéto historické narácie nie sú výsledkom toho, že *samotné dianie* počas Francúzskej revolúcie je buď tragédiou, alebo komédiou, determinácia musí prichádzať z iného zdroja. Na hĺbkovej úrovni historikovej práce sa podľa Whita nachádza akýsi metahistorický základ, ktorý je rétorickej alebo jazykovej povahy (White 1973, 30), a ten v podstate určuje, akú historickú naráciu o Francúzskej revolúcii daný historik napíše. White tu hovorí o štyroch trópoch – metafora, metonymia, synekdocha a irónia –, ktoré údajne určujú výslednú podobu historickej narácie. Ako tejto rétorickej determinácii či rétorickému konštruktivizmu rozumieť? Ani v sekundárnej literatúre neexistuje jednoznačný konsenzus. Plauzibilne však vyzerá nasledujúci obraz. Historik si počas spracúvania pramenných materiálov vytvára istú predstavu minulých udalostí a podľa toho, či sa na danú časť minulého diania pozrie cez optiku metafory, metonymie, synekdochy alebo irónie, skonštruuje tragický, komický, romantický alebo satirický príbeh. Jednotlivé trópy poskytujú akési okuliare, cez ktoré sa na minulé dianie pozerá a následne ho vo svojom výstupe reprezentuje.

Akokoľvek nejasne a pre niekoho možno i problematcky vyzerá takýto opis historickej práce, práve tu sa dostávame k dualistickému

výkladu Whitovej narativistickej koncepcie. Podľa Whita je minulé realita chaotickou, nesformovanou masou diania, ktorá v sebe nemá inherentne obsiahnutý zmysel (White 1982, 2009, 137 – 138). Zjednodušene povedané, realita, i tá minulé, je len zmysluprázdnu látkou. Pri jej reprezentácii ju však historici formujú práve za pomoci uvedených modov explanačných stratégií, ktoré sú určené tropologickým základom. Látka, obsah, to organizované teda pochádza z minulosti a bezprostrednejšie z pramenných materiálov. Forma, tvar, to organizujúce je vklad historika, pretože nie samotná minulosť je tragická či komická, pretože nie samotná realita je radikálna či konzervatívna. Možno teda povedať, že podľa Whita *historici využívajú pojmové schémy na tvarovanie minulého obsahu*. Preto je výsledkom komické a konzervatívne alebo naopak tragické a anarchistické prerozprávanie minulých udalostí. Ak sa teda na minulé chaos pozrie jeden historik cez jednu optiku a druhý cez inú, dostaneme rôzne historické narácie.

White nám teda ponúka *dualistický* pohľad na historickú prácu. Jeho narativizmus či rétorický konštruktivizmus nám ukazuje nesformovanú minulé realitu, ktorú historici tvarujú do výsledných plnokrvných rozprávání v originálnom estetickom, kognitívnom a morálnom prevedení. Práve aplikáciou vybranej pojmovej schémy (formy) na dostupné dáta získavame ten či onen výklad minulého diania. Navyše, až takýto výklad je zrozumiteľný pre recipienta.

Historik sa delí so svojím publikom o *všeobecné predstavy foriem*, ktoré signifikantné ľudské situácie *musia* nadobudnúť na základe jeho participácie na špecifických procesoch udeľovania zmyslu identifikujúcich ho ako člena skôr jednej kultúry ako druhej. V procese študovania komplexu udalostí si začína uvedomovať *možné príbehové formy*, ktoré tieto udalosti *môžu* predstavovať. ... Čitateľ je s udalosťami oboznámený nielen preto, že má viac *informácií* o udalostiach, ale tiež preto, že historik mu ukázal, ako sa dáta prispôsobujú *vzoru* zrozumiteľného a ukončeného proce-

su, zápletkovej naratívnej štruktúre, s ktorou je čitateľ oboznámený ako súčasťou jeho kultúrneho určenia. (White 2009, 139)

A tak je to podľa Whita v poriadku. Nejde o deformáciu ani o nevhodné subjektívne podanie. Nič iné totiž ani nie je možné. Neexistuje vopred daná a vytvarovaná minulé realita. Neexistuje hotová predloha, ktorá by bola jednoducho zrkadlená v historických prácach. Historici sú tvoriví konštruktéri, ktorí musia priložiť ruku k dielu a konceptualizovať vopred nesformované tým či oným spôsobom.

2.3. Reprezentacionalizmus

Na záver tejto kapitoly sa pozrime na narativizmus aj cez pojem reprezentácie, ktorý sa tak automaticky spája s historickým dielom. O historických dielach sa bežne predpokladá, že opisujú, vysvetľujú alebo *reprezentujú* minulé dianie.⁹ Ide o natoľko triviálnu a základnú predstavu, že nebýva veľmi často predmetom osobitných diskusií či kritických rozborov.¹⁰ V skutočnosti však ide o jednu z dôležitých myšlienok, ktorá charakterizuje určitý spôsob rozmyšľania o histórii.

Nikoho zrejme neprekvapí, že tradičný realistický či objektivistický pohľad na historickú prácu predpokladá, že ambíciou historikov je

⁹ „Historici konceptualizujú, opisujú, zasadzujú do kontextu, vysvetľujú a interpretujú udalosti a okolnosti minulosti. Naznačujú spôsoby reprezentácie komplexných činov a udalostí minulosti; vysvetľujú a interpretujú významné výstupy...“ (Little 2017). Samozrejme, nie všetci teoretici a historici sa na historické práce pozerajú len cez optiku zobrazovania. Ako to dokladá aj uvedený citát od Daniela Littla, dôležité sú tiež také záležitosti ako vysvetľovanie, interpretácia a i. Existujú rôznorodé sofistikované úvahy o povahe a úlohách histórie. Ako príklad uvediem práce Jana Horského, ktorý uvažuje o historickej vede ako disciplíne preukazujúcej zmenu kultúrnych obsahov (Horský 2009, 2015).

¹⁰ Tu odhliadam od špecifického chápania reprezentácie, ako je tomu pri Ankersmitovi. Ankersmit a jeho interpreti a kritici venujú jeho *špecifickému* pojmu reprezentácie veľkú pozornosť.

ponúknuť čo najvernejší obraz minulého diania, ktorý je čo najviac zbavený subjektívnych vplyvov. Tento tradičný pohľad prehľadne zhŕňa Peter Novick v rámci svojho rozboru toho, čo nazýva objektivistický pohľad niektorých historikov na svoju disciplínu:

Hlavné prvky tejto idey sú dobre známe a možno ich stručne zopakovať. Predpoklady, na ktorých stojí, obsahujú prihlásenie sa k realite minulosti a k pravde ako korešpondencii k danej realite, ako aj ostré oddelenie poznávajúceho od poznávaného, faktov od hodnôt a predovšetkým histórie od fikcie. Historické fakty sa považujú za prvotné a nezávislé od interpretácie: hodnota interpretácie záleží od toho, ako verne vykladá fakty; ak faktom protirečí, musí byť odmietnutá. Pravda je jediná, nepodlieha perspektíve. Akékoľvek tendencie v dejinách sú „nájdené“ a nie „vytvorené“. Keďže sa zmenila perspektíva historikov, nasledujúce generácie historikov môžu minulým udalostiam pripísať rôznu dôležitosť, avšak význam udalostí je nemenný. (Novick 1988, 1 – 2)

Na objasnenie tradičného objektivistického pohľadu na historické diela sa javí ako užitočný práve pojem reprezentácie. Pozrime sa naň detailnejšie. Na jednej strane máme minulosť, predlohu, a hoci minulosť tu, samozrejme, doslovne už nie je, máme dostupné nejaké jej stopy či záznamy v pramenných materiáloch. Na druhej strane máme historické diela, texty o minulom dianí. Tieto dve záležitosti sú pritom prepojené tak, že historické diela *zobrazujú* alebo *reprezentujú* minulosť. V ideálnej situácii by tu malo ísť o čo najvernejšie zobrazenie, ktoré nám umožňuje vysvetliť minulé dianie, pomáha nám pochopiť, čo sa v minulosti stalo. Takýto relatívne priamočiary a nekomplikovaný spôsob vzťahovania sa je podľa viacerých problematický, ale podľa zástancov histórie ako disciplíny, ktorá nám má ponúknuť čo

najvernejší obraz minulosti, sa v histórii má diať a zrejme aj deje niečo tohto typu.¹¹

Na ilustráciu uvedeného pohľadu si môžeme stručne priblížiť vybrané názory C. B. McCullagha z jeho práce *Pravda histórie* (1998). Tento autor obhajuje pozíciu, ktorú síce nazýva korelačná teória pravdy, ale v skutočnosti to vyzerá skôr na verziu korešpondenčného pohľadu. I keď určitým spôsobom zohľadňuje koherenciu s ostatnými presvedčeniami, v skutočnosti sú podľa neho opisy pravdivé, ak existujú objekty, o ktorých je v nich reč. Uveďme si dva úryvky z jeho knihy:

Pravdivosťnými podmienkami opisov sveta nie sú iba vnemy určitého druhu, ale stavy sveta, ktoré spôsobujú vnemy určitého druhu. Opis bežného predmetu vo svete je pravdivý, ak existuje vo svete niečo, čo zapríčiňuje alebo by zapríčinilo, aby ľudia z určitej kultúry mali nejakú zmyslovú skúsenosť, ktorá stojí v danej kultúre v pozadí opisu. (McCullagh 1998, 26 – 27)

Lenže keď poviem, že je pravda, že auto je v garáži, nemám na myslí, že som oprávnený tvrdiť to. Mám na myslí, že to auto je skutočne v garáži, že tento stav vecí existuje vo svete. ... Je to práve daný stav vecí, ktorý, ak nastáva, robí tvrdenie pravdivým. (McCullagh 1998, 46 – 47)

Takýto pohľad má veľmi blízko k priamočiarej reprezentácii. Jednotlivé tvrdenia, opisy, ale aj celé historické diela zobrazujú minulosť realitu. A to je práve cieľom historických diel, poskytnúť čo najvernejšiu reprezentáciu minulosti.

¹¹ Samozrejme, takýto pohľad na históriu je problematický z viacerých hľadísk. Jednou z výhrad býva skutočnosť, že historici neprichádzajú do kontaktu s minulosťou a skôr ich treba vnímať ako výskumníkov snažiacich sa vysvetliť dostupné prameňe. Zaujímavú kritiku realisticky chápanej histórie ponúka Leon Goldstein (1976). Prehľadné priblíženie antirealistickej optiky na históriu ponúka vo svojich prácach aj David Černín (2017, 2019).

Priamočiara reprezentácia však býva kritizovaná a viacerí autori zastávajú skôr sofistickovanú verziu reprezentácie. Niektorí kritici narativizmu (Ch. Lorenz, J. Zammito, J. Connelly), ako aj vybraní narativisti (H. White, F. Ankersmit) stále hovoria o reprezentácii, avšak tu už nejde o naivné priamočiare zobrazovanie, ale o oveľa komplikovanejší vzťah medzi historickým dielom a minulosťou. Spomeňme si dve verzie tohto komplexnejšieho pohľadu na reprezentáciu.

Chris Lorenz patrí medzi kritikov narativizmu Whita a Ankersmita. Lorenz je ovplyvnený komplexnými úvahami postanalytickej filozofie a vo svojich diskusiách uvažuje o takých záležitostiach, akými sú napríklad nedourčenosť výkladov faktmi, teoretická nasýtenosť pozorovania alebo nemožnosť jednoznačne oddeliť fakty od hodnôt. Inšpiratívny je pre neho najmä Putnamov interný realizmus a verzia tejto pozície, ktorú zastáva, sa vyznačuje ústretovosťou k viacerým konštruktivistickým myšlienkam. Lorenz sa domnieva, že historické práce, tak veľké textové celky, ako aj jednotlivé tvrdenia, sú nasiaknuté rôznymi teoretickými či hodnotovými vplyvmi. Historické diela teda nie sú nezaťažené obrazy minulosti. To ale podľa neho neznamená, že by sme – ako to robia vo vybraných dielach niektorí narativisti – mali odmietnuť referenčnú funkciu jazykových výrazov či dokonca prestať hovoriť o pravdivosti historických diel. Podľa Lorenza „je jazyk historika schopný realizovať *zároveň* reprezentačnú aj normatívnu funkciu“ (Lorenz 1998b, 363). Znamená to, že historické diela reprezentujú minulosť, len netreba mať o tejto reprezentácii naivnú predstavu akéhosi priamočiareho a ničím nezaťaženého zobrazovania.

Frank Ankersmit, jeden z hlavných predstaviteľov narativizmu, sa tiež hlási k sofistikovanej verzii reprezentácie. V jeho prípade je však situácia špecifická, keďže jedným z hlavných bodov jeho náuky je principiálne odlíšenie jednoduchého opisu od reprezentácie. Ankersmit opakovane hovorí o zásadnom rozdiel medzi opisom a reprezentáciou:

Napriek tomu, že sa opis aj reprezentácia vzťahujú na realitu, o opise povieme, že *referuje* na realitu (za pomoci subjektové-

ho termínu), zatiaľ čo o reprezentácii (ako celku) povieme, že *je o* (to be about) realite. „Referencia“ je pritom určená objektívne, t. j. objektom z reality, ktorý je označený subjektovým termínom opisu, ale „byť o“ je v podstate nestabilné a neurčené, pretože opisy obsiahnuté v textoch reprezentácií ponúkajú v tomto prípade odlišné vymedzenia. (Ankersmit 2009, 193; upravený preklad)

Podľa Ankersmita je opis záležitosť jednoduchého a priamočiareho vzťahovania sa na realitu (možno na spôsob už spomenutej reprezentácie pri tradičnom objektivistickom prístupe), pri ktorom má v určitom zmysle navrch realita, pretože určuje podobu jazykového zachytenia. Reprezentácia je typovo odlišná a určite sa neriadi diktátom reality. Ide tu o operáciu charakteristickú neurčitosťou vo vzťahu medzi jazykom a realitou (Ankersmit 2009, 201). Možno dokonca povedať, že pri reprezentácii má navrch práve jazyková stránka, pretože reprezentácia nie je závislá (ako opis) od pevného zakotvenia v realite. Vo svojom neskoršom diele Ankersmit hovorí aj o tom, že reprezentácia nie je dvojmiestnym vzťahom, ako je to pri opise (pri opise sa *jazyk* vzťahuje na *realitu*), ale trojmiestnym vzťahom: „reprezentácia (1) definuje [prezentované] (2), prostredníctvom ktorého vnímame svet (3) – a dôležité je vyhnúť sa tomu, aby sme zamieňali (2) a (3)“ (Ankersmit 2012, 72). Na tomto mieste sa nechcem púšťať do výkladu toho, čo má Ankersmit na mysli pod „prezentovaným“ (presented). Kľúčové je to, že pri reprezentácii ide o *nepriamy* a *komplexný* spôsob vzťahovania sa na realitu. Historické dielo sa k minulým udalostiam neviaže priamo, ale jeho cieľom je vytvoriť niečo – v starších prácach to Ankersmit nazýval naratívna substancia alebo uhol pohľadu, v novších hovorí o prezentovanom alebo aspektoch –, prostredníctvom čoho sa s minulosťou dostávame do vzťahu. A to niečo *medzi* je práve tým dodatočným prvkom, ktorý celú reprezentáciu komplikuje, robí z nej sofistikovanú, nepriamu a komplexnú operáciu.

Hoci je tento medzičlánok v Ankersmitovej náuke centrálny, ani on nebráni tomu, aby pri reprezentácii bolo možné povedať, že historické diela *sú o* minulom dianí. Akokoľvek radikálne na niektorých Ankersmitove názory pôsobia, vo svojom špecifickom koncepte historickej reprezentácie netrhá väzbu s realitou. Rozdiel je len v tom, že už tu nejde o priamy vzťah medzi jazykom a realitou, ale sprostredkované vzťahovanie sa medzi jazykom, medzičlánkom a realitou.¹²

Podobným spôsobom možno vyložiť aj Haydena Whita a vo všeobecnosti narativistický pohľad na reprezentáciu. White a narativisti nás upozorňujú, že práca v histórii nie je iba o budovaní vzťahu medzi jazykom a minulými udalosťami. V historických dielach ako celkoch totiž nejde o výlučné zobrazovanie minulej predlohy. Do hry vstupujú ďalšie faktory, podľa Whita na estetickej, epistemologickej a ideologickej úrovni, ktoré celú záležitosť vzťahovania sa na realitu robia komplexnou. Pri historickej práci „nenarábame“ len s jazykom a minulosťou, ale aj s rôznymi literárnymi technikami, spôsobmi organizácie prvkov, ideologickými preferenciami. Zhrňujúco možno hovoriť o pojmových schémach, ktoré naše narábanie s minulým formujú či sprostredkujú. Tento mediátor má pritom podľa narativistov dôležitú úlohu. Keďže samotná minulé realita je chaotická a zmysluprázdna, práve vďaka prostredníkovi, doplnenej schéme, sa z reprezentovanej minulosti stáva niečo zmysluplné. Pojmová schéma, použitý rámec vlastne zabezpečuje zmysluplnosť a zrozumiteľnosť výslednej historickej reprezentácie. Preto „[t]en istý súbor udalostí môže poslúžiť ako komponent príbehu, ktorý je tragický *alebo* komický v závislosti od historikovho výberu zápletkovej štruktúry, ktorú považuje za najvhodnejšiu na usporiadanie udalostí tohto druhu tak, aby boli spracované do zrozumiteľného príbehu“ (White 2009, 137).

¹² Zaujímavý kritický rozbor Ankersmitovej dištinkcie medzi opisom a reprezentáciou a vplyvov na historickú prácu ponúka Jan Horský (2015, kap. 4). Spochybňuje principiálnosť tohto rozdielu a diskusiu o ňom rámcuje bohatým kontextom názorov od M. Webera cez R. Kosellecka, P. Veyna až po R. Chartiera.

V dualistickom narativistickom prístupe k histórii má teda svoje miesto i pojem reprezentácie. Nejde tu síce o naivný priamočiary spôsob zobrazovania, veď tento objektivistický pohľad na historickú prácu je predmetom narativistickej kritiky, ale predsa nejaký typ reprezentácie tu ostáva. Narativisti tak v určitom zmysle ostávajú v dualistickom *reprezentacionalistickom zajatí*. Len tu už nejde iba o elementárnu korešpondenčnú schému jazyk a realita, ale o komplexnejšiu predstavu jazyka, ktorý je pri reprezentácii minulej reality formovaný rôznymi vplyvmi (pojmovou schémou). Forma, schéma, rámec je preto kľúčový pri spracúvaní látky, obsahu a pri vytváraní výkladu minulej reality.¹³

¹³ Na záver len upozorním, že počas tejto diskusie o reprezentácii som nemal ambíciu ponúknuť komplexný prehľad rôznych koncepcií histórie. Samozrejme, nie každá filozofia histórie sa pozerá na historickú prácu cez optiku zobrazovania. Ako príklad spomeniem zaujímavú koncepciu Aviezera Tuckera, ktorý vo svojej práci rozvíja už spomenuté upozornenie, že história sa venuje hlavne pramenným materiálom: „Epistemický a empirický výskumný program vo filozofii histórie by preto mal preskúmať vzťahy medzi dôkazmi a históriou. Bezprostredný a primárny predmet histórie sú dôkazy a nie udalosti“ (Tucker 2004, 17 – 18).

3. Prekonávanie relativizmu pri výklade histórie

- 3.1. Prekonávanie dualizmu
- 3.2. Paul Roth
- 3.3. Jouni-Matti Kuukkanen
- 3.4. Non-reprezentacionalizmus

3.1. Prekonávanie dualizmu

Davidsonova diskusia o tretej dogme ukázala, že práve dualizmus obsahu a formy podporuje pojmový relativizmus. Slovanami samotného Davidsona, a tentoraz citujúc z jeho neskoršej práce, kde podobnú myšlienku artikuluje cez dištinkciu myseľ vs príroda, ktorá sa tiež občas používa na formuláciu daného dualizmu: „Myslí je veľa, príroda je jedna. Každý z nás má svoje miesto vo svete, a teda svoj vlastný pohľad na svet. Je jednoduché sklúzniť od tejto triviálnosti k nejakému doplnenému pojmu konceptuálneho relativizmu“ (Davidson 2001, 39). Ak sa na poznávanie pozrieme cez optiku mysle či formujúcej pojmovej schémy na jednej strane a prírody či beztvarej látky na strane druhej, neprekvapí, že dospejeme k pluralite a relativite. Veď ak nám kontúry a tvary neurčuje látka, tá je buď amorfná, alebo nedostatočne sformovaná, rozhodnutie o výslednom tvare je na strane poznávajúceho subjektu. Jeden subjekt si pritom môže vybrať jednu pojmovú schému (spôsob organizácie predkladanej látky) a druhý subjekt si môže vybrať inú pojmovú schému. Látka samotná nedokáže určiť, ktorý výber je správny. Dualizmus obsahu a formy (mysle a prírody) tak prináša pluralitu a pojmovú relativitu.

Ako sa teda môžeme relativizmu vyhnúť? Davidson uvádza: „Na základe dogmy dualizmu schémy a reality dostávame pojmovú relativitu a pravdu, ktorá je vo vzťahu k schéme. Bez tejto dogmy hádzeme takýto druh relativity cez palubu“ (Davidson 1997, 133). Ak sa vzdáme dualizmu obsahu a formy, tento druh pojmového relativizmu nebude mať šancu. Opustenie daného dualizmu je však relatívne komplexná záležitosť a žiada si prehodnotiť rámec korešpondencie a reprezentácie. Ako to výstižne aj s poukazom na reprezentacionalistickú paradigmu formuluje znalec analytickej a postanalytickej filozofie Jaroslav Peregrin:

Davidson je presvedčen, že zbavíme-li se reprezentacionalistického pohledu na jazyk, nejenom tím zablokujeme relativismus,

ale vezmeme pôdu pod nohama i sporům o tom, zda jazykem reprezentujeme již dopředu existující věci, nebo zda tyto věci jejich jazykovou reprezentací nějak „dotváříme“. Takovýto spor totiž může vzniknout jedině díky tomu, že vidíme slova jako štítky, které nám zprostředkovávají chápání jimi popisovaných exponátů, či jako prizmata, skrze která vidíme věci – to jest vidíme jazyk jako ono schéma, které dává tvar nějakému neutrálnímu obsahu. Avšak jestliže slovo ve skutečnosti *není* reprezentací věci, pak ani nedává smysl se přít o to, zda tady ta věc existovala předtím, než bylo toto slovo vytvořeno, či zda byla nějak spoluutvořena právě tímto slovem. (Peregrin 2005, 264)

Následne Peregrin cituje Davidsona (2001, 46): „Přesvědčení jsou pravdivá či nepravdivá, avšak nic nerepresentují. Je dobré zbavit se reprezentací a s nimi korespondenční teorie pravdy, protože je to představa reprezentací, co vyvolává myšlenky na relativismus.“ Ukazuje sa teda, že dualizmus obsahu a formy je úzko spojený s *paradigmou korešpondencie a reprezentácie*. Práve preto je vzdanie sa dualizmu paradigmatickou zmenou v nahliadaní na jazyk a poznávanie. Rámec reprezentácie a korešpondencie je príliš úzko spojený s delením na niečo organizujúce a organizované, na niečo označujúce a označované, na niečo poznávajúce a poznávané. Tieto dištinkcie však pri určitom čítaní vedú práve k relativistickým záverom, a preto kritici relativizmu á la Davidson navrhujú opustiť dualistický rámec a s ním spojenú paradigmu.

Davidsonove úvahy sú inšpiráciou aj pre iných filozofov ako napr. Richarda Rortyho (Levine 2020). Celkovo sa smerom preč od reprezentácie a korešpondencie zvyknú uberať autori, ktorí sú pod vplyvom wittgensteinovského uvažovania z neskorého obdobia. Rorty ako kritik reprezentácie (Rorty 1979) presadzuje antireprezentacionalistický pohľad na jazyk a poznávanie, ktorý konvenuje s tým, čomu sa budeme venovať neskôr v tejto kapitole pri non-reprezentacionalizme: „Antireprezentacionalizmom mám na mysli takú koncepciu, podľa

ktorej poznanie nie je záležitosťou správneho zobrazenia reality, ale tu ide skôr o nadobúdanie spôsobov konania, ktoré sa vyrovnáva s realitou“ (Rorty 1991, 1).

Takže jednou z vhodných ciest na prekonanie relativizmu je zmena paradigmy. V rámci zmeneného prístupu už korešpondencia a reprezentácia nie sú základné stavebné kamene jazyka a poznávania. Jazyk nie je obrazom na verné zachytávanie predlohy, ale je to nástroj na aktívne vyrovnávanie sa s okolím. Poznávanie už nie je o nezaťaženom reflektovaní, ale o úspešnom správaní sa v danom kontexte. Samozrejme, odmietnutie korešpondencie a reprezentácie môže mať rôzne podoby, ide tu však spravidla o posun od „obrazového“ prístupu k pragmatickému chápaniu. Preto práve autori sympatizujúci s nejakou verziou pragmatizmu alebo chápania jazyka v termínoch použitia sympatizujú s týmto paradigmatickým posunom.

Ako takáto zmena vyzerá na poli úvah o histórii? V ďalších častiach tejto kapitoly si predstavíme dve konkrétne cesty dvoch rôznych filozofov histórie. Obaja sympatizujú s pragmaticky ladeným prístupom a s pohľadom na jazyk ako na nástroj. História podľa nich nie je disciplínou na zobrazovanie minulej predlohy. Je to skôr oblasť, pri ktorej rozbere sa treba zamerať na konkrétne postupy historikov. Detaily ich koncepcií sú konkrétnymi príkladmi toho, ako sa v posledných rokoch vo filozofii histórie nadväzuje na vybrané narativistické konštruktivistické tézy, ale hlavne aj ako sa kriticky prehodnocuje narativizmus. Zároveň tak títo filozofi histórie prekonávajú hrozbu pojmového relativizmu.

Teoretické úvahy o prekonávaní relativizmu doplníme koncepciami dvoch autorov, ktorých rozmýšľanie o histórii nevyzerá relativisticky. V oboch prípadoch ide o filozofov, ktorí do určitej miery oceňujú viaceré myšlienky narativizmu a nadväzujú na vybrané postrehy Danta, Minka a i. Napriek tomu svoje vnímanie histórie neformulujú za pomoci dualizmu schémy a obsahu, a teda sa pojmovému relativizmu rezultujúcemu z tejto dištinkcie vyhýbajú. Navyše, ich koncepcie sú príkladom toho, že o histórii sa dá uvažovať inak, ako to robili nara-

tivisti. Možno s niektorými podobnými predpokladmi i závermi, ale s iným dôrazom a odlišnou paradigmou.

3.2. Paul Roth

Paul Roth je americký filozof, ktorý vo svojej práci kombinuje kritiku realizmu a intencionalizmu s holistickým a naturalistickým pohľadom na poznávanie. Medzi jeho inšpirácie patria autori ako W. V. O. Quine, L. Mink, I. Hacking, N. Goodman, T. Kuhn či Hayden White. Na predstavenie jeho chápania histórie a zároveň ilustráciu alternatívneho nerelativistického uvažovania bude vhodné najskôr predstaviť jeho kritiku postojov, ktoré odmieta, a následne priblížiť jeho pozitívnu koncepciu historického poznania. V určitom zmysle ide o konštruktivistický pohľad, avšak vyhýbajúci sa dualizmu a relativizmu. Sám po vzore Goodmana označuje svoju náuku ako irealistickú.¹⁴

Jeden z tradičných realistických pohľadov na skutočnosť a jej kategorizovanie predpokladá, že objekty majú esenciálne vlastnosti. Tieto črty sú spoločné všetkým objektom nejakého druhu, a preto by naše kategórie mali rešpektovať toto prirodzené členenie. Ak má napr. každý cicavec stálu telesnú teplotu, rozvinutú nervovú sústavu a mláďatá sa po narodení krmia materským mliekom, tak všetky živočíchy s týmito črtami patria do skupiny cicavcov. Živočíchy s týmito vlastnosťami sú od prirodzenosti iné ako ostatné živočíchy a tieto esenciálne vlastnosti ich vyčleňujú spomedzi všetkých ostatných živočíchov. V našej jazykovej klasifikácii rešpektujeme práve takéto rozčlenenie a niektoré objekty voláme cicavce, iné vtáky, ryby, obojživelníky atď. Povedané slovami jedného zo zástancov realizmu: „Člověk není suverénním zdrojem struktury svého okolí; je nepatrnou součástíou ne-lidského prostředí, které je strukturováno inherentně, bez jeho přispění“ (Marvan 2014, 127); „... naše pojmy vnějších věcí jsou jen nástro-

¹⁴ Na zoznámenie sa s jeho názormi odporúčam Rothove práce z rokov 1988, 2002, 2004, 2012 a 2020.

jem pro zachycení nezávislé struktury prostředí“ (Marvan 2014, 128). Možno nie úplne rovnako, ale analogicky to funguje aj v ostatných oblastiach s takými kategóriami ako človek, národ, revolúcia, zrada, zámienka, mentálna porucha, neuróza, rakovina, hrdina a i. A keď je reč o činoch ľudí, tak intencionalistom sa javí, že to určujúce v ich pozadí je akási motivácia, cieľ či dôvod. Podľa viacerých autorov to možno súhrnne nazvať intenciou. Je to akési jadro ľudského konania, ktoré ho charakterizuje. Ak sa napríklad napijem, intenciou v pozadí tohto činu je snaha uhasiť smäd. Ak sa prihlásim do výberového konania, intenciou je túžba obsadiť zaujímavé pracovné miesto. Podobne ako keď sú objekty charakterizované esenciálnymi vlastnosťami, aj činy charakterizuje ich vnútorná intencia. Nakoniec treba uviesť, že naše jazykové reprezentácie sa opierajú práve o takéto oporné body z reality – o esenciami fundované druhy a intenciami definované činy.

Takýto realistický prístup k svetu a jazykovému správaniu je však podľa viacerých problematický. Roth je jedným z kritikov, podľa ktorého by sme esencializmus a intencionalizmus mali opustiť. Domnieva sa totiž, že keď ľudia objekty združujú, keď ich kategorizujú alebo klasifikujú, postupujú inak. „Takéto taxonómie vrátane zaradenia určitého správania medzi konanie sa neriadia prirodzenými kĺbmi potrebnými pre krájanie. Činy existujú iba vďaka termínom používaným na ich opis a len vďaka tomu, že ich udržiava komunitou schvaľovaná prax projektovania“ (Roth 2002, 135). Inak povedané, podľa Rotha prichádza určenie, determinácia, z inej strany. Nie je to tak, že by realita obsahovala prirodzené druhy a jasne fixované typy konania, ktoré určujú, akými kategóriami ich budeme zobrazovať, ako budú vyzerat' naše druhové termíny používané na ich zachytenie. Determinácia prichádza zo strany používateľov. Ľudia sa rozhodnú vytvoriť takú či onakú kategóriu a začnú ju používať v určitých situáciách. Ak je treba hovoriť o nejakých živočíchoch z určitého hľadiska, budú hovoriť o cicavcoch a o iných zase budú hovoriť ako o vtákoch, rybách a pod. Samozrejme, ide tu o komplikovaný proces. Niekedy trvá dlhšie obdobie, kým sa nejaká kategória stabilizuje. Niekedy sa zase pôvodne

oblíbené kategórie úplne vytratia alebo sa preradia a budú sa používať iným spôsobom, ako sme na to boli pôvodne zvyknutí.¹⁵ Počas týchto komplikovaných stabilizačných procesov môžu mať na naše jazykové správanie vplyv rôznorodé faktory – od výsledkov pozorovania, konsenzu expertov až po náhodné či chybné rozhodnutia. Podľa Rotha je však kľúčové to, že kategorizácie nie sú výsledkom vopred danej prirodzenej kategorizácie, ale komplikovaného procesu učenia, tréovania, kritickej diskusie a konsenzu.

V rámci takejto kritiky realistického pohľadu na kategorizáciu a vo všeobecnosti realistického pohľadu na svet a jazyk treba zdôrazniť niekoľko záležitostí. Roth odmieta, že by vo svete boli vopred dané fixné esencie. To by mohlo naznačovať jeho sympatie so skeptickým, antirealistickým či konštruktivistickým prístupom. Do určitej miery je to tak, ale Roth sa vyberá trochu iným smerom. Nepochybuje o možnosti poznania ani nehovorí o pojmových schémach, ktoré by sme mali aplikovať na empirický obsah. Takéto vyjadrenia u neho nenájdete. Svoj irealistický výklad formuluje inak. Hoci odmieta existenciu prirodzených druhov, neodmieta zjavnú skutočnosť, že v jazyku bežne používame všeobecné výrazy. Podľa neho je evidentné, že v bežnom i odbornom jazyku hovoríme o mentálnych poruchách, neurózach, úzkosti, cukrovke, obezite, revolúcii, vojne, konflikte, kultúre, civilizácii, manipulácii a pod. Ako naturalista, akceptujúci existujúcu prax, vôbec nemá ambíciu reformovať používaný slovník. Len sa snaží upozorniť, že tieto všeobecné termíny nie sú výsledkom diktátu zo strany vopred sformovaných druhov. Stabilizácia našich klasifikácií prichádza z opačnej strany. Zo strany používateľov jazyka.

Nasledujúc Hackinga, skôr sa domnievam, že niektoré kategórie používané pri konštitúcii minulosti – predovšetkým ľudské konanie – neobsahujú nič, čo by ich vnútorne stabilizovalo. V tomto zmysle sa minulé konanie môže meniť, pretože intencionálne

¹⁵ Hackingov príklad na zrod a následné vytratenie jedného druhu mentálnej poruchy približujem v práci vydanej v roku 2011.

druhy nemajú žiadnu stabilitu ani podstatu, okrem náhodnosti komunitou schválených opisov na ich charakterizovanie. (Roth 2002, 134)

Kľúčové je však nezabudnúť na to, že tu nejde o arbitrárne izolované rozhodnutie jednotlivca. Roth určite nechce povedať, že každý je pánom svojho jazyka a každý môže používať svoje preferované kategórie. V jeho chápaní zohráva dôležitú úlohu spoločenský aspekt. (Kripke 1982) Jazyk je spoločenská záležitosť, a preto opakovane hovorí o „praxi, ktorá je odsúhlasená danou komunitou“. Až nejaké spoločenstvo dokáže efektívne stabilizovať používané kategórie a ustáliť jazykovú prax. Ako to formuluje Roth: „Tréning, spätná väzba a skupinový tlak spájajú slová so svetom“ (Roth 2012, 327 – 328).

Rothova kritika je zároveň spochybnením ústrednej úlohy korešpondencie a reprezentácie. Vzťah medzi jazykom a svetom nie je založený na zobrazovaní sveta jazykom. Realita sa neskladá z vopred daných druhov objektov, ktoré reprezentujú naše kategórie. V bežnom ani v odbornom diskurze teda nejde o to, aby sme čo najvernejšie zachytávali predlohy, aby naše jazykové vyjadrenia korešpondovali s položkami sveta. Namiesto korešpondencie, namiesto pasívneho prispôsobovania sa, je určujúca tvorivá ľudská aktivita. Tento dôraz na nestabilitu predlohy a aktivitu na strane poznávajúceho je kľúčový aj pri jeho pohľade na históriu.

Roth sa vo viacerých svojich prácach venuje téme historickej explanácie. Nie opis, nie reprezentácia, ale vysvetľovanie je v histórii kľúčové. V rámci tradičných diskusií o historickej explanácii filozofi, teoretici a historici debatovali aj o tom, čo musí nastať, aby historické dielo vysvetlilo minulú udalosť. Musí sa uviesť zákon, ktorý pokrýva vysvetľované? Treba priblížiť príčiny vysvetľovaného? Je potrebné porozprávať príbeh o vysvetľovanej udalosti? Toto boli a stále sú niektoré z diskutovaných možností. Podstatné pre pochopenie Rothovho originálneho postrehu je však to, že počas rozborov témy explanácie autori modelu pokrývajúceho zákona, kauzálnej či naratívnej expla-

nácie štandardne predpokladali a predpokladajú, že historici majú vopred k dispozícii explanandum, čiže vysvetľovaný jav alebo udalosť. V historických prácach vysvetľujúcich Napoleonovu výpravu do Ruska alebo vypuknutie Francúzskej revolúcie či Slovenského povstania sú vopred akoby zrejmé javy, ktoré sú predmetom vysvetľovania. Roth nesúhlasí a prichádza s novátorským pohľadom na celú situáciu v histórii. Historické vysvetlenia sú podľa neho spravidla historické naratívne explanácie, pretože narácie majú svoju explanačnú silu, ale to podstatné je, že *historické narácie vysvetľované konštituujú*. Narácie „vytvárajú rozoberané udalosti a narácie sa zakaždým nielen snažia vysvetliť, ale tiež úspešne vysvetľujú takto konštituované udalosti. Domnievam sa, že v skutočnosti neexistuje iný spôsob na prezentáciu a vysvetlenie takýchto udalostí. Narácia a explanácia koexistujú“ (Roth 2018, 23). Znamená to, že je naivné myslieť si, že máme vopred sformovanú nejakú Francúzsku revolúciu, Slovenské povstanie či Napoleonovu výpravu, o ktorej historici následne diskutujú, ako ich treba vysvetliť. Podľa Rotha treba predstavu založenú na korešpondencii a reprezentácii – najskôr je udalosť, tá sa verne zobrazí a následne sa vysvetlí – nahradiť predstavou o aktívnej úlohe historika pri tvorení a vysvetľovaní. Historici v skutočnosti nenachádzajú vopred fixované kúsky reality, ale v procese tvorby svojich prác *konštituujú* i to, čomu sa venujú. Toto je Rothova kľúčová myšlienka.

Dôležité je opäť to, že Roth vo svojich rozboroch historickej explanácie v žiadnom prípade neuvažuje v dualistickom reprezentacionalistickom rámci. Nehovorí, že máme nejaký obsah, ktorý by bol zatiaľ nesformovaný a historik by ho mal následne zorganizovať, stvárniť za pomoci pojmových schém (napr. použitím kombinácie modov naratívnej štruktúracie, explanácie argumentom a ideologickou implikáciou) a následne v jazyku reprezentovať a vysvetliť. Historická práca je skôr o tvorivej aktivite, o krokoch reagujúcich na prebiehajúce odborné diskusie, o rozhodnutiach rešpektujúcich dostupné pramenné materiály, ale tiež o záveroch urobených pod vplyvom širšieho teoretického kontextu. Roth historikom neponúka presný manuál, čo treba

kedy urobiť, aby konštituovali a vysvetlili svoje explanandum. Prax je totiž rôznorodá. Roth môže nanajvýš uviesť nejaké príklady na ilustráciu – vo svojej nedávnej knihe napr. približuje konštitúciu a explanačné príbehy o holokauste (Roth 2020, 16 – 17) či schizme medzi analytickou a kontinentálnou filozofiou v 20. storočí (Roth 2020, 19 – 20).

Priblížme si závery Rothovej koncepcie na príklade zo slovenských dejín. V polovici 19. storočia bolo Slovensko súčasťou Uhorska, ktoré patrilo do Rakúskeho cisárstva. V tomto období sa dostávali do popredia snahy o samourčenie jednotlivých národov. Tak Maďari chceli väčšiu samostatnosť od Viedne, ako aj Slováci od Budapešti. Práve v tomto kontexte dochádza k viacerým aktivitám (od vzniku orgánov samosprávy, Slovenská národná rada, po dobrovoľnícke vojenské výpravy a boje proti Maďarom), ktoré sa zvyknú nazývať Slovenským povstaním 1848 – 1849. Realista by povedal, že Slovenské povstanie je vlastne súčasťou minulého diania. Nejak prebehlo, malo nejaké viac či menej ostré kontúry a význam. Úlohou historika je čo najvernejšie túto udalosť zachytiť a vysvetliť. Kritici realistického prístupu však oponujú. V skutočnosti sa v polovici 19. storočia neudiala nijako presne ohraničená a sformovaná udalosť. Historik tak vôbec nemá k dispozícii vopred fixovanú udalosť, ktorú by mal len správne zobraziť. Narativisti upozorňujú, že síce máme dostupné pramenné materiály a dáta o tom, čo sa odohralo, ale v skutočnosti sú to len nejasné oporné body. Keďže samotná minulá realita je chaotická a beztvárá, historik má dostupnú len určitú látku, masu informácií, ktorú za pomoci preferovanej pojmovej schémy sformuje do podoby Slovenského povstania. Ako vyplýva z Whitovej koncepcie, vďaka určitému historiografickému štýlu, t. j. vďaka kombinácii konkrétnych modov naratívnej štruktúracie atď., nám historik priblíži minulé udalosti tým alebo oným spôsobom. Netreba sa však pomýliť, že presne takto to vyzeralo v polovici 19. storočia. Látka síce pochádza z pozostatkov minulého diania, forma je však príspevkom súčasného historika. Až aplikáciou formy na dostupnú látku historik vytvára konkrétnu historickú naráciu. Roth do určitej miery súhlasí s kritikou realizmu, od dualistického

narativistu sa však líši tým, že sa nepúšťa do explikácie prostredníctvom dištinkcie medzi obsahom a schémou. Roth upozorňuje, že Slovenské povstanie nie je vopred jestvujúcou udalosťou.

„Minulosť“ nemôže existovať ako statický objekt, o ktorom dúfame, že budeme postupne vedieť viac, podobne ako je tomu v Kuhnovej predstave o normálnej vede. Nič nepodporuje predpoklad o existencii Minulosti, ktorá by bola chápaná ako zatiaľ neporozprávaný alebo iba čiastočne porozprávaný príbeh, avšak stále jeden rovnaký príbeh, ľudská minulosť prerozprávateľná *sub specie aeternitatis*. (Roth 2020, 15)

Podľa Rotha v minulej realite neexistuje jediný obrovský fixovaný príbeh toho, čo sa udialo, z ktorého si historici vyberajú podľa toho, ktorému obdobiu sa venujú. V skutočnosti sa mnohé udalosti či obdobia stávajú námetom historických prác až vďaka tomu, že niečím zaujali, že o nich vznikla odborná alebo politická debata. Aktéri či svedkovia udalostí z rokov 1848 – 1849 vôbec nemuseli odkazovať na to, čo sa práve deje, ako na „Slovenské povstanie“. Rôznorodé udalosti dokonca ani nemuseli zastrešiť spoločným označením. Ako ukazujú práce o recepcii týchto udalostí, rôzne strany konfliktu sa v rôznom období na tieto udalosti pozerali odlišným spôsobom. (Škvarna 2012) V rámci Rothovej koncepcie je preto naivné myslieť si, že existuje nejaké vopred dané Slovenské povstanie, s ktorým môžeme porovnávať naše historické práce a zisťovať, ktoré z nich túto predlohu verne zobrazujú, resp. ktoré jej lepšie korešpondujú. V skutočnosti sú to ľudia, ktorí takéto udalosti konštituujú vo svojich diskusiách, spomienkach či historických dielach (aj to zväčša retrospektívne, so znalosťou mnohých iných udalostí, ktoré nasledovali). V takomto zmysle Roth opakovane upozorňuje, že historická udalosť *„existuje výlučne ako udalosť opísaná určitým spôsobom (under a description) a opisy sa neustále objavujú a retrospektívne menia“* (Roth 2017, 400).

Ak akceptujeme túto irealistickú predstavu, už nedáva zmysel porovnávať historické narácie s neexistujúcou predlohou. Naša po-

zornosť sa musí zamerať iným smerom. Konkrétne na konštitúciu a tvorbu udalosti, ktorá je predmetom naratívneho vysvetlenia. Inak povedané, na prácach o Slovenskom povstaní si treba všimnúť faktory, ktoré ich ovplyvňovali. Či ide o faktory, ktoré viedli k tomu, že sa vôbec dané udalosti vyčlenili, že sa začalo rozprávať o Slovenskom povstaní, a tiež aké praktické kroky viedli k tomu, že historici napísali konkrétne historické práce. Zaujímať by nás teda mali konkrétne kroky historikov, konkrétne rozhodnutia a vplyvy, ktoré ich rámcovali. Nie akási zdanlivo vznešená, ale abstraktná a nerealizovateľná komparácia v dualistickej korešpondenčnej ilúzii. Skôr by sme sa mali zamerať na „nudné“ detaily, ktoré určovali praktické kroky historika. Práve toto nám totiž najviac povie o výslednom výstupe historikovej práce.

3.3. Jouni-Matti Kuukkanen

Koncom 20. storočia a začiatkom 21. storočia začal slabnúť vplyv narativizmu a na poli filozofie histórie došlo k neprehľadnej situácii. Chýbala totiž určujúca debata či téma, ktorej by sa venovalo kritické množstvo filozofov a teoretikov histórie. Zrazu sa objavilo viacero rozličných otázok, z ktorých žiadna nemala dominantnú pozíciu. Jednou z diskutovaných otázok bol odkaz narativizmu a jeho zhodnotenie (Ankersmit, Domaňska, Kellner 2009, Doran 2013, Simon, Kuukkanen 2015). Viacerí autori sa totiž domnievali, že narativistická filozofia histórie podčiarkla niektoré dôležité veci, avšak na druhej strane mala slabšie miesta, ktoré by bolo vhodné opraviť.

V tomto kontexte prichádza so svojou knihou *Postnarativistická filozofia historiografie* (2015) fínsky filozof Jouni-Matti Kuukkanen. Jeho hlavným cieľom je prekonať narativizmus (v zmysle posunúť diskusiu na poli filozofie histórie ďalej) a navrhnúť výklad histórie, ktorý v určitom zmysle nadväzuje na narativizmus, ale zároveň ponúka jej plauzibilnejší výklad. Keďže narativizmus zvykol byť kritizo-

vaný ako radikálna pozícia, ktorá históriu degraduje, relativizuje a až príliš ju približuje k umeleckej literatúre, Kuukkanen sa snaží predložiť umiernenější výklad. Z narativizmu síce čerpá určitú inšpiráciu, no iba natoľko, aby históriu prezentoval ako racionálnu disciplínu. To je jeden z kľúčových predpokladov Kuukkanena – pri uvažovaní o histórii nemožno zabudnúť na racionalitu postupov pri historickom poznávaní. Jeho uvažovanie o histórii teda vychádza z dvoch pilierov: z tzv. *narativistického postrehu* a z presvedčenia o *racionalite historickej práce*.¹⁶ Predstavme si postupne tieto dva predpoklady.

Kuukkanen prikyvuje holistickému a konštruktivistickému naladeniu narativizmu a akceptuje to, čo nazýva narativistický postreh (*narrativist insight*): „Historické knihy obsahujú komplexné pohľady, tézy alebo závery a stovky strán, viet a tvrdení týchto kníh majú za cieľ explikovať a podporiť tieto komplexné závery“ (Kuukkanen 2015, 1). Podľa neho teda narativisti majú pravdu, keď poukazujú na to, že historická práca sa nedá redukovať na izolované opisy minulých jednotlivostí. Historické práce skôr predkladajú celostné alebo súhrnné pohľady na minulé dianie. Nadväzuje tu na dôležitú myšlienku vinúcu sa od Minka cez Whita po Ankersmita. Celostné pohľady, komplexné výklady, synoptické súdy či naratívne substancie, to je to, o čo podľa narativistov ide v histórii. Kuukkanen tento narativistický prvok posúva smerom ku kritickej diskusii, keď opakovane hovorí o tom, že ambíciou historických diel je argumentovať v prospech nejakých téz (Kuukkanen 2015, 95). Dané tézy sú pritom zväčša celostné zhrnutia. Akokoľvek však tento holistický prvok nazveme, vo výsledku ide o to, že historické práce nám ponúkajú niečo, čo akoby presahovalo doslovný význam jednotlivých záznamov o minulom dianí. Ponúkajú nám vízie, interpretácie či kolážové zhrnutia minulého diania. Kuukkanen aj iní autori v tejto súvislosti tiež hovoria o „colligatory

¹⁶ Napriek tomu, že Kuukkanen sa kriticky vymedzuje voči radikálnejším polohám narativistických úvah a explicitne sa hlási k racionalite historickej práce, jeho koncepcia sa i tak stala predmetom ostrej kritiky a obvinení z toho, že pokračuje v postmodernistických úvahách o histórii (Mitrović 2016).

concepts“ alebo „colligatory expressions“, o tzv. kolážových pojmoch alebo kolážových výrazoch, ktoré sú „syntetizujúcimi výrazmi“ spájajúcimi viacero záležitostí (Kuukkanen 2015, 98 – 99). Príkladmi sú také označenia ako „renesancia“, „studená vojna“, „osvietenstvo“ alebo „uvoľnenie“ (oteplenie vzťahov počas studenej vojny). Takéto kolážové výrazy sú užitočné pri formulovaní zhrňujúcich téz, ktoré predkladajú historici vo svojich prácach. Ak sa vrátíme k nášmu príkladu so Slovenským povstaním, aj tu ide o kolážový pojem, ktorý pokrýva rôznorodé dianie z rokov 1848 a 1849. Historici venujúci sa tomuto obdobiu pritom využívajú tento pojem aj na to, aby vo svojich prácach vyjadrili nejakú tézu, napr. „Slovenské povstanie bolo dôležitým aktom národných snáh Slovákov v Uhorsku“.

Napriek užitočnej myšlienke o celostnom poznaní sa narativizmus podľa Kuukkanena nedokázal vyrovnáť s tým, že takéto celostné poznanie musí čeliť pluralite, že rôzni historici predkladajú rôzne tézy o tom istom období, resp. odlišné výklady rovnakých udalostí. „Zásadný problém narativizmu je, že nedokáže ponúknuť epistemologický alebo inak kognitívne zmysluplný hodnotiaci rámec pre tento typ [syntetizujúceho] historického poznania vyššieho rádu“ (Kuukkanen 2015, 148). Koncepcia historickej práce, ktorá vedie k takejto pluralite a potenciálne k relativite, musí byť doplnená robustným racionálnym pilierom. Pre Kuukkanena to predovšetkým znamená, že filozofia histórie musí obsahovať diskusiu o základoch historického poznania a rozbor toho, ako vybrať lepšiu prácu z konkurenčných prác o tej istej téme. S týmto pohľadom úzko súvisí aj jeho zmena pohľadu na históriu, možno dokonca povedať podobne ako pri Rothovi, že tu ide o zmenu paradigmy.

K historickej disciplíne treba podľa Kuukkanena pristupovať inak ako doteraz. Indikátormi tejto paradigmatickej zmeny sú aj tieto skutočnosti: Centrálnu pozornosť má mať historické poznanie. To je spravidla vyjadrené v jazyku, lenže na jazyk historikov nemožno nahliadať ako na pasívny zobrazovací prostriedok. Písanie historických diel je predovšetkým konanie.

Keďže poznanie alebo údajné poznanie histórie je vyjadrené v slovách, slová sú epistemicky významné. A keďže produkcia slov a tvrdení je robením niečoho, pri tomto poznaní musí byť pozornosť zameraná na tie druhy činov, ktoré sú v pozadí tohto robenia. Hoci jazyk, resp. tvrdenia v jazyku sú stále v centre pozornosti, rozumieme im ako prípadom konania, ako lingvistikým *aktom*. (Kuukkanen 2021, 45)

Preto sa treba zamerať na históriu ako na konkrétnu prax. Treba skúmať kroky historikov, ich činy i rečové akty, keď píšú svoje diela. Na rozdiel od tradičného dôrazu na deskriptívnu funkciu jazyka, na korešpondenciu a reprezentáciu, ktorá vedie skôr k predstave o pasívnej zobrazujúcej práci v histórii, prácu historikov treba vnímať ako tvorivú aktivitu regulovanú určitými zásadami.

Namiesto toho, aby sa historické poznanie považovalo za párovanie tvrdení s ich objektmi, toto poznanie treba vnímať ako opodstatnené lingvistické akty. Historici tvoria jazykovú komunitu (resp. komunity, berúc do úvahy rôzne typy historikov) špecifického druhu s jej vlastnými pravidlami rámcujúcimi legitímne a nelegitímne inferenčné kroky. Výskum v budúcnosti sa musí zamerať na špecifikáciu týchto pravidiel: Čo to presne znamená „tvrdiť niečo správne“ v histórii? (Kuukkanen 2021, 64)

Preto sa Kuukkanen detailne venuje epistemickým otázkam a všeobecne problematike odvodzovania historického poznania. Vo svojej knihe z roku 2015 tak robí najmä na pozadí predstavenia svojej tripartitnej teórie historického zdôvodnenia (tri-partite theory of historical justification). Predstavme si hlavné body tohto šikovného návrhu, ktorý umožňuje chápať historickú prácu ako racionálnu. Tripartitná teória historického zdôvodnenia totiž umožňuje vnímať historické tézy (celostné závery práce historikov) „ako racionálne oprávnené tvrdenia a argumentačné zásahy“ (Kuukkanen 2015, 155). Názov teórie je odvodený z toho, že podľa Kuukkanena sa historické poznanie posudzu-

je a zdôvodňuje na troch úrovniach, na úrovni epistemickej, rétorickej a diskurzívnej.

Na prvej *epistemickej* úrovni sa pozornosť venuje vzťahu medzi historickou prácou, minulosťou a dôkazmi. Ide tu hlavne o to, aby sa posúdili silné či slabé stránky práce týkajúce sa toho, či historické poznanie a kolážové koncepty v nej obsiahnuté dostatočne exemplifikujú dostupné dáta, či sa to deje koherentne, či ide o dostatočne široké pokrytie dát, tiež či do rozsahu práce spadá čo najviac súvisiacich historických javov a nakoniec, či ide o originálny príspevok. Znamená to, že ide o posúdenie takých epistemických deziderát – analogicky sa zvyknú vo filozofii vedy posudzovať vedecké teórie – ako exemplifikácia, koherentnosť, komprehenzívnosť, záber a originalita (Kuukkanen 2015, 156). Vráťme sa k príkladu so Slovenským povstaním. Na epistemickej úrovni tu pôjde o to, aby bol vzťah medzi historickou prácou o Slovenskom povstaní, dostupnými prameňmi a samotným minulým dianím počas daných rokov taký, že konkrétne historické dielo dostatočne komplexne spracúva dostupné informácie, robí to koherentným spôsobom, ponúka dostatočne originálny pohľad a pod. Samozrejme, nejde tu o jednoduché záležitosti. Posúdiť, či tá či oná téza vhodne exemplifikuje dostupné dáta o dianí z rokov 1848 a 1849, nebude jednoduché, ale je to určite vhodný návrh na to, aby sme sa vyhli záveru, že historici môžu o minulom dianí písať čokoľvek im napadne.

Na druhej *rétorickej* úrovni ide o argumentačnú stránku práce a o to, aby prezentovaná téza a závery práce boli presvedčivé (možno by preto bol vhodnejší názov „argumentačná úroveň“, ktorý Kuukkanen tiež zvažuje). Pri rozbere historického diela z tohto aspektu je potrebné identifikovať výstavbu práce a argumentáciu v nej obsiahnutú. Dôležité pritom budú vzťahy medzi jednotlivými tvrdeniami (ktoré tvrdenia sú premisy, ktoré závery) a tiež tvrdeniami a hlavnou tézou práce (Kuukkanen 2015, 157). V novšej práci Kuukkanen upozorňuje, že kľúčovú úlohu pri výklade historickej práce má pojem inferencie a inferenčné vzťahy (Kuukkanen 2021). Jeho analýza tiež ukazuje,

že pôjde o rôznorodé vzťahy. Niekedy budú historikove tvrdenia založené na pramenných materiáloch, inokedy na odvodení z kontextu alebo na všeobecných poznatkoch. Napr. v práci o Slovenskom povstaní budú niektoré tvrdenia založené na svedectvách, iné skôr na materiálnych dôkazoch a, samozrejme, jednou z najkomplikovanejších úloh bude identifikovať argumentačnú štruktúru, ktorá podporuje celostnú tézu „Slovenské povstanie bolo dôležitým aktom národných snáh Slovákov v Uhorsku“. Pôjde zrejme o košatú sieť vzťahov, ktoré nejakým spôsobom prispievajú k presvedčivosti hlavného „posolstva“ historickej práce.

Nakoniec na *diskurzívnej* úrovni ide o posúdenie toho, ako predložená historická práca zapadá do existujúcej historickej diskusie o danej téme. Aké miesto má argumentácia a hlavná téza historickej práce v rámci širšej debaty? Prináša niečo nové a kontroverzné alebo podporuje prijímané poznanie? Ide tu teda o akýsi externý aspekt danej práce. Už sa pozornosť nezameriava na vnútorné vzťahy a súvislosti medzi zložkami práce či podpornými dokumentmi. Ide o posúdenie práce v kontexte (Kuukkanen 2015, 157). Ostaňme pri príklade so Slovenským povstaním. Ak máme historickú prácu, ktorej hlavná téza je „Slovenské povstanie bolo dôležitým aktom národných snáh Slovákov v Uhorsku“, bude určite dôležité urobiť si prehľad o tom, aké iné tézy o Slovenskom povstaní sú medzi historikmi diskutované. Pri tejto analýze sa ukáže, že vybraní maďarskí historici sa na Slovenské povstanie pozerajú skôr ako na zradu Slovákov voči Budapešti a marxistickí historici ju zase predstavujú ako spiatočnícky a kontrarevolučný krok slovenského obrodeneckého hnutia.

Kuukkanenova tripartitná teória historického zdôvodnenia predstavuje zaujímavý príspevok k epistemicky zodpovednému chápaniu historickej práce. Možno dokonca zjednodušene povedať, že konštruktivistický a narativistický aspekt Kuukkanen vyvažuje veľmi silným dôrazom na racionalitu historickej práce, ktorá sa manifestuje práve kritickým posúdením historických prác. Pre našu diskusiu je však kľúčový ešte iný moment. Kuukkanen svojou teóriou prezentuje posun

vo vnímaní historického diela. V jeho koncepcii sa na historické práce nepozeraťme ani ako na záznamy minulého diania, ani ako na konštrukty, ktoré aplikáciou organizujúcej schémy stvárnia vopred danú matériu. Historické práce sú výstupy činov. Historici sú aktéri a ich práca je činnosťou, počas ktorej sa argumentuje v prospech nejakej tézy. Dôležité sú inferenčné vzťahy, argumentačná štruktúra či ďalšie dezideráta a nie vernosť zobrazenia. Rozdiel medzi inferenciou (zastupujúcou správne chápanie histórie) a reprezentáciou (zastupujúcou tradičné naivné chápanie histórie) Kuukkanen glosuje:

Hlavný rozdiel medzi nimi [reprezentáciou a inferenciou] spočíva v tom, že zatiaľ čo relácia v rámci [reprezentácie] je nehybným stavom reflexie alebo zrkadlenia medzi subjektom a objektom a snahou získať správny obraz objektu, pri [inferencii] ide o dynamický pohyb (odvodzovania) od jedného k druhému. (Kuukkanen 2021, 51)

Alebo ako to hovorí na inom mieste, „historik je *kritický diskutér (critical reasoner)*“ (Kuukkanen 2015, 67). Na rozdiel od tradičného tzv. konzervatívneho historika (ktorý sa zameriava na zobrazenie toho, čo sa stalo), kritický historik je kritická osobnosť, ktorá sa zameriava na odhaľovanie a zdokonaľovanie inferenčných štruktúr (Kuukkanen 2021, 65).

3.4. Non-reprezentacionalizmus

Uvedení dvaja filozofi výborne ilustrujú zmenu v pohľade na historickú prácu a historické poznávanie. Hoci do určitej miery sympatizujú s narativistickým či konštruktivistickým prístupom, predsa sa neocitajú v dualistickom rámci, ktorý charakterizuje napr. Whitov narativizmus. Prečo je to tak? Namiesto toho, aby uvažovali o pojmových schémach, formách či stratégiách na dotvarovanie danej minulej látky, uvažujú úplne iným spôsobom. Zameriavajú sa hlavne na ak-

tivitu historikov, na ich kroky, na kontext, ktorý ovplyvňuje ich prácu. Odmietajú sa venovať porovnávaniam textov historikov s údajnou predlohou. Znamená to teda, že sa vyhýbajú tradičnému korešpondenčnému a reprezentacionalistickému prístupu a ani sa nepúšťajú do súvisiacich dualistických úvah.

Ako sme si priblížili, história sa často vníma ako disciplína, ktorá zobrazuje minulé dianie. Niekedy sa pritom predpokladá priamočiarnejšie zobrazovanie, inokedy sa uvažuje o sofistikovanej reprezentácii. Aj keď medzi naivnou verziou realistického prístupu kloniacou sa k prvej možnosti a radikálnejším konštruktivistickým prístupom favorizujúcim druhú možnosť je veľký rozdiel, z určitého hľadiska sa oba prístupy zhodujú v tom, že rámec reprezentácie je vhodný na uchopenie historickej práce a historických diel. V pozadí tohto reprezentacionalistického prístupu pretrváva predpoklad, že historici v nejakom zmysle zachytávajú minulosť a ich diela by mali nejakým spôsobom korešpondovať s predlohou. Či už priamočiario, alebo sprostredkovanne, ale predsa tu hrá určitú úlohu „reprezentačný“ vzťah medzi historickou prácou a minulosťou. A práve tento vzťah je dôležitý pre pochopenie historikovej práce.

Roth ani Kuukkanen sympatie k zobrazovaniu neprechovávajú. Oba sa odmietajú prihlásiť ku korešpondenčnému pohľadu na históriu a *de facto* uprednostňujú to, čo možno nazvať *non-reprezentacionalizmom* (Kuukkanen 2013). Jadrom tejto pozície je myšlienka, že reprezentácia nie je základ toho, čo sa deje v histórii. Ako to uvádza Kuukkanen: „Non-reprezentacionalistický návrh tejto knihy znie, že historiografia je o zdôvodňovaní určitých téz a hlavným prínosom historických prác je poskytnutie neformálnej argumentácie v prospech alebo neprospech danej tézy“ (Kuukkanen 2015, 66). Kľúčom k explikácii historických diel a historického remesla je niečo iné, ako skúmanie toho, ako verne historici zobrazujú údajné predlohy. Podľa oboch autorov to jednak nie je možné – v histórii ale ani v iných oblastiach nejde o zobrazovanie vopred daných predlôh –, ale predovšetkým vo svojich koncepciách ponúkajú alternatívny návrh, čo je dôležité pre

porozumenie histórii. Ich návrhy možno zaradiť pod non-reprezentacionalizmus, pretože ani u Rotha, ani u Kuukkanena reprezentácia, zobrazovanie, nezohráva dôležitú úlohu. Obaja autori podčiarkujú, že práca historikov je tvorivá, konštrukčná aktivita, v rámci ktorej predmety svojich vysvetlení konštituujú (Roth), resp. v rámci ktorej argumentujú v prospech syntetizujúcich záverov (Kuukkanen). Preto by sme sa vo filozofických a teoretických úvahách mali zamerať nie na zobrazovanie, odrážanie či zrkadlenie, ale na praktické kroky historikov pri konštituovaní či argumentovaní. S tým súvisia rôzne detaily a drobnosti, ktoré majú vplyv na prácu historikov. Lenže práve tieto detaily, pre niekoho možno nudné, nám o historických dielach povedia viac ako patetické vyjadrenia o porovnávaní historického diela s minulosťou či faktmi. História jednoducho nie je o reprezentácii, korešpondencii či zrkadlení minulosti v texte ani v myšli.

Uvedený non-reprezentacionalistický prístup je súčasťou prekonávania dualistického rámca vedúceho k relativizmu. Vzdanie sa korešpondenčného rámca či dôrazu na pojem reprezentácie vlastne umožňuje vyhnúť sa dualizmu látky a formy. Keďže historické práce nie sú o zobrazovaní minulosti, nemá zmysel interpretovať historické diela ako výsledky pojmového stvárnenia neforemnej látky. Neexistuje slovník látky a formy, neexistuje pluralita foriem aplikovaných na minulú látku, a preto sa vyhýbame pojmovému relativizmu.

Pozrime sa nakoniec optikou non-reprezentacionalizmu na príklad Slovenského povstania. Ako sme si ukázali, hneď ako sa odpútame od pojmu reprezentácie či od korešpondenčného rámca, nedáva zmysel porovnávať historické dielo o Slovenskom povstaní s údajnou predlohou – s údajným „ozajstným“ Slovenským povstaním z rokov 1848 a 1849. Predstava, že by historici vôbec mohli overovať vernosť zobrazenia, konfrontovať text s realitou či porovnávať historické dielo s minulými udalosťami (hoci aj sprostredkovane cez dôkazy), je problematická. Nie je vôbec jasné, ako by sa také niečo realizovalo. Non-reprezentacionalistický prístup s takým niečím, samozrejme, programovo nepočíta. Čo však namiesto toho ponúka? Historici a te-

oretici analyzujúci historické diela musia pozornosť zamerať inam. Podrobnosti budú závisieť od špecifik tej či onej koncepcie, ale možnosťou je napr. všímať si, ako práca rešpektuje dostupné pramenné materiály, aké faktory ovplyvnili historika pri jej písaní, s akou školou či smerom historik sympatizuje, ako nadväzuje na existujúcu diskusiu o danej téme, ako sa daná práca líši od iných, čím je originálna. Toto sú len niektoré z vecí, ktoré nás pri rozbere historického diela budú zaujímať. Ako sme to ukázali pri Rothovi a Kuukkanenovi, pozornosť sa teraz bude zameriavať na praktické kroky historikov, na ich rozhodnutia, na faktory, ktoré stáli v pozadí toho či oného záveru. Nieкто sa pritom môže zamerať prioritne na argumentačnú stránku práce, iný môže preferovať rozbor genézy použitých pojmov a pod.

Nakoniec však treba priznať aj *limity* takéhoto prekonávania relativizmu. Ako bolo opakovane konštatované, vyhnutie sa dualizmu a súvisiacemu reprezentacionalistickému rámcu so sebou prináša prekonanie pojmového relativizmu. Predsa však pluralita historických prác o tej istej téme či udalosti je neodškriepiteľným faktom. Ak sa aj zameriame na iné otázky ako tie, ktoré so sebou prináša korešpondenčná optika, určitej pluralite sa nevyhneme. Veď rôzni autori sú pod vplyvom rôznych faktorov, konkurenčné diela sú výsledkom rôznych praktických krokov, rôznej práce s prameňmi a pod. Takže kritik by mohol namietat, že určitá pluralita a relativita na scénu prichádza opäť, len zadnými dverami. Už nie je dôsledkom dualizmu, t. j. aplikácie rôznych pojmových schém na dostupnú látku. Je skôr dôsledkom toho, že existujú rôzne konkrétne kroky v tej či onej otázke. Napr. u Rotha by mohlo ísť o pluralitu historických vysvetlení a súvisiace rozdiely pri konštituovaní vysvetľovaného a u Kuukkanena by to bola pluralita téz podporených rôznymi argumentmi. Dôležité je však upozorniť, že nič z toho, čo títo autori konštatujú, nenaznačuje, že podľa nich sú všetky konkurenčné historické práce rovnako prijateľné. Stručne povedané, podľa Rotha sa výber spomedzi konkurujúcich prác deje v rámci diskusie historikov a Kuukkanen sa programovo snaží vymedziť kritériá, ktoré by mohli pomôcť pri výbere lepšej práce. Na tomto mieste si do-

volím tento kritický postreh len stručne spomenúť, ale nebudem sa detailne venovať jeho konzekvenciám. Hlavná línia tejto knihy sa totiž venovala prekonávaniu pojmového relativizmu prameniaceho z dualizmu. A ten skutočne odmietnutím dualizmu prekonávame. Akceptácia určitej plurality v non-reprezentacionalistickom prístupe (napr. v prístupe Rotha či Kuukkanena) je zrejmá, no v tejto práci si tému dovoľm uzavrieť konštatovaním, že bez ďalšieho objasnenia z tejto plurality nemožno automaticky odvodzovať nebezpečný relativizmus.

Záver

V tejto práci som sa detailnejšie pozrel na jednu vývojovú líniu debát vo filozofii histórie. Dianie na tomto poli za posledné desaťročia som prerozprával ako príbeh začínajúci úvahami o historickej explanácii zblížujúcimi históriu s ostatnými vednými disciplínami, pokračujúci narativistickým odklonom od tradičného chápania histórie a vedúci skôr k spájaniu histórie s postupmi používanými v umeleckej literatúre. Pohyb dialektického kyvadla sa v mojom rozprávaní završuje autormi ako Roth a Kuukkanen, v niečom nadväzujúcimi na narativizmus, ktorí však tento prístup v inom ohľade kritizujú a popierajú. Samozrejme, autor, ktorý by si na diskusiách z filozofie histórie všimol tému temporality alebo pamäti, by pravdepodobne predložil výrazne odlišný príbeh diania za posledné desaťročia. Určite si teda nenárokujem na jedinú správnu interpretáciu toho, čo sa na poli úvah o histórii za poslednú dobu udialo. Svoje rozprávanie skôr využívam na podčiarknutie tém a záverov, ktoré podľa mňa naznačujú, kadiaľ sa máme vo filozofii histórie uberať. (Opäť, netvrdím, že záujem treba zamerať *iba* týmto smerom, ale skôr sa domnievam, že ide o jednu z dôležitých, zmysluplných tém a diskusií.)

V úvode som avizoval, že cieľom práce je ukázať, ako je v súčasných diskusiách, vychádzajúc z konštruktivistického naladenia a napriek všadeprítomnej pluralite, možné prekonať relativistický výklad histórie. Verím, že tento cieľ som postupne naplnil. Najskôr som akceptoval výklad narativizmu Haydena Whita, zdôrazňujúc relativistické aspekty jeho názorov. Pritom som sa oprel o Davidsonovu diagnózu, ktorá relativizmus vníma ako výsledok dualistického pohľadu na jazyk a poznávanie. Práve výklad narativizmu cez optiku pojmových schém aplikovaných na dostupné materiály o minulom dianí mi umožnil osvetliť korene relativistických implikácií narativizmu. Hoci si osobne myslím, že narativizmus i názory Whita je možné vykladať prísnejšie aj ústretovejšie – podľa toho, na ktoré jeho vyjadrenia kladiete dôraz – a je možné diskutovať o tom, nakoľko White zastáva

nebezpečný relativizmus a nakoľko skôr „limitovaný pluralizmus“ (Paul 2011, 97 – 98), v tejto práci som prijal výklad, ktorý ukazuje dualistický rámec jeho uvažovania a relativistické dôsledky pre chápanie histórie. Na záver som sa snažil poukázať, ako je možné takýto relativistický výklad histórie prekonať. Keďže koreňom tohto typu relativizmu je dualistický pohľad úzko prepojený s reprezentacionalistickým uvažovaním, vhodnou cestou je odmietnuť daný dualizmus a reprezentacionalizmus. Práve toto robia dvaja filozofi histórie, ktorým som venoval asi najväčšiu pozornosť, Paul Roth a Jouni-Matti Kuukkanen. Keďže sa nechytajú do dualistickej pasce a predkladajú alternatívny pohľad na historickú prácu, ich koncepcie prekonávajú pojmový relativizmus ich narativistickej inšpirácie. Smer uvažovania o histórii, ktorý vyplýva z koncepcií Rotha a Kuukkanena, preto považujem za zaujímavý a hodný ďalšej diskusie. Jednak sa títo autori vyhýbajú nástrahám relativizmu, no zároveň akceptujú zmysluplné konštruktivistické postrehy narativizmu. Rovnako oceňujem, že zaujímavé, no občas príliš teoretické filozofické úvahy nahrádzajú rozborom konkrétnych postupov historikov.

Nakoniec si dovoľím stručne okomentovať zásadnejší posun v mojich názoroch v porovnaní s mojou staršou prácou o konštruktivistickom chápaní histórie (Zeleňák 2011). V predchádzajúcej knihe som sa snažil predložiť fregeovský výklad konštruktivismu vyplývajúceho hlavne z narativistického chápania histórie. Fakticky išlo o snahu vyložiť často kritizovanú konštruktivistickú víziu histórie v lepšom svetle. Pokúsil som sa totiž vzdorovať tomu, aby bol takýto pohľad na históriu považovaný za radikálny. V tejto práci však v určitom zmysle rezignujem na paušálnu obranu narativizmu. Skôr akceptujem, že z narativizmu si treba vybrať to zmysluplné a prekonať dualistický relativistický výklad histórie. Nepriamo vlastne pripúšťam, že nie je nutné opravovať či nanovo a umiernené vykladať pozíciu, ktorá je vnímaná ako kontroverzná. Najmä ak je k dispozícii lepší nedualistický výklad histórie, ktorý netrpí daným relativizmom.

Summary

This book is an attempt to overcome relativism in philosophy of history. Especially accounts of historical work inspired by narrativist and constructivist claims tend to emphasize plurality in history and, consequently, they sometimes lead to relativistic interpretation of history. Since there are several alternative but equally plausible accounts of the same past events, it seems we must acknowledge relativism reigns in history. In the book, however, I show there is a way around relativism. To avoid relativism, we must reject both dualism of scheme and content and representationalism from which it results.

In the first chapter I introduce a narrativist interpretation of historical work drawing on the views of Arthur Danto, Louis Mink, Hayden White and Frank Ankersmit. Then I outline a standard characterization of relativism with a special focus on conceptual relativism. I underline two key theses of relativism: a thesis on relativity and a thesis on unresolvable plurality. It means that according to relativism, there is a certain type of relativity, namely, certain items could be assigned specific properties only within a certain framework or scheme. Moreover, it is important to note that it is not possible to objectively choose the right framework from these alternative frameworks. Given the main tenets of narrativism, it is possible to show relativistic implications of narrativist account of history.

In the second chapter I focus on relativist narrativist interpretation of historical work. First, following Donald Davidson, I claim that conceptual relativism results from the dualism of scheme and content. Then, I discuss in more detail some of the key views of Hayden White and present them using this dualistic framework. Finally, I connect a dualistic interpretation of narrativism with the so-called representationalism. According to representationalism, the point of doing history is to represent past events. This seemingly innocent idea could be, however, linked to dualistic and relativistic account of history.

Summary

In the third chapter I start with a criticism and rejection of dualism standing behind conceptual relativism. Subsequently I introduce the views of Paul Roth and Jouni-Matti Kuukkanen who offer interesting philosophies of history shifting from a narrativist approach to a more pragmatic view of what is going on during construction of historical works. Both authors reject to view historical works as simple representations and they prefer to interpret them either as outcomes of concrete community-sanctioned steps or as argumentative proposals. Thus, both authors avoid dualism of scheme and content and they advocate a certain type of non-representationalism, rejecting the framework of correspondence. In this way, they avoid the threat of conceptual relativism in history. Therefore, I conclude that relativistic interpretation of historical work could be overcome, if we reject dualism of scheme and content and related representationalist picture of history.

Literatúra

- Ahlskog, J., D'Oro, G. (2021) Beyond Narrativism: The Historical Past and Why It Can Be Known. *Collingwood and British Idealism Studies* 27, 1, 5 – 33.
- Ankersmit, F. (1983) *Narrative Logic: A Semantic Analysis of the Historian's Language*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- Ankersmit, F. (1994) The Reality Effect in the Writing of History: The Dynamics of Historiographical Tropology. In: *History and Topology: The Rise and Fall of Metaphor*. Berkeley, Ca.: University of California Press, 125 – 161.
- Ankersmit, F. (2001) *Historical Representation*. Stanford, Ca.: Stanford University Press.
- Ankersmit, F. (2009) Obrat k jazyku: literárna teória a teória histórie. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zelenák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 182 – 228.
- Ankersmit, F. (2012) *Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation*. Leuven: Leuven University Press.
- Ankersmit, F. (2015) Representation in Retrospect. In: Arbeit, M., Christie, I. (eds.) *Where is History Today? New Ways of Representing the Past*. Olomouc: Palacký University Olomouc, 183 – 197.
- Ankersmit, F., Domaňska, E., Kellner, H. (eds.) (2009) *Re-figuring Hayden White*. Stanford, Ca.: Stanford University Press.
- Ankersmit, F., Tamm, M. (2016) Leibnizian Philosophy of History: A Conversation. *Rethinking History* 20, 4, 491 – 511.
- Baghramian, M. (2004) *Relativism*. London: Routledge.
- Baghramian, M., Carter, J. A. (2018) Relativism. In: Zalta, E. N. (ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2018 Edition). <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/relativism/>

- Baghramian, M., Coliva, A. (2020) *Relativism*. London: Routledge.
- Bánovský, J. (2014) Some Notes on Instrumental Realism. *Organon F* 21, 2, 237 – 247.
- Boghossian, P. (2006) *Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism*. Oxford: Clarendon Press.
- Černín, D. (2017) Historický anti-realizmus a historie bez minulosti. In: Šedíková Čuhová, P. (ed.) *Podoby faktuálneho naratívu*. Bratislava: Chronos, 11 – 25.
- Černín, D. (2019) Historical Antirealism and the Past as a Fictional Model. *Organon F* 26, 4, 635 – 659.
- Danto, A. C. (1962) Narrative Sentences. *History and Theory* 2, 2, 146 – 179.
- Danto, A. C. (1985) *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press.
- Danto, A. C. (2009) Naratívne vety. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zelenák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 98 – 133.
- Davidson, D. (1997) K vlastnej myšlienke pojmovej schémy. In: Davidson, D., *Čin, myseľ, jazyk*. Bratislava: Archa, 112 – 133.
- Davidson, D. (2001) The Myth of the Subjective. In: Davidson, D., *Subjective, Intersubjective, Objective*. Oxford: Clarendon Press, 39 – 52.
- Doležel, L. (2008) *Fikce a historie v období postmoderny*. Praha: Academia.
- Domaňska, E. (2002) Hayden White. In: Bertens, H., Natoli, J. (eds.) *Postmodernism: The Key Figures*. Malden, Mass.: Blackwell, 321 – 326.
- Domaňska, E. (2015) Hayden White and Liberation Historiography. *Rethinking History* 19, 4, 640 – 650.

- Doran, R. (2010) Editor's Introduction. In: White, H., *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature, and Theory 1957 – 2007*. Doran, R. (ed.). Baltimore: The Johns Hopkins University Press, xiii – xxxii.
- Doran, R. (ed.) (2013) *Philosophy of History After Hayden White*. London: Bloomsbury.
- Froeyman, A. (2015) Never the Twain Shall Meet? How Narrativism and Experience Can Be Reconciled by Dialogical Ethics. *History and Theory* 54, 2, 162 – 177.
- Goldstein, L. (1976) *Historical Knowing*. Austin: University of Texas Press.
- Golob, E. O. (1980) The Irony of Nihilism. *History and Theory* 19, 4, 55 – 65.
- Haluška, J. (2013) Hayden White – relativista, ale aký? In: Zelenák, E. (ed.) (2013) *Mnohotvárnosť Haydena Whita*. Bratislava: Chronos, 24 – 43.
- Horský, J. (2009) *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*. Praha: Argo.
- Horský, J. (2015) *Teorie a narace. K noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*. Praha: Argo.
- Krausz, M. (2010) Mapping Relativisms. In: Krausz, M. (ed.) *Relativism: A Contemporary Anthology*. New York: Columbia University Press, 13 – 30.
- Kripke, S. A. (1982) *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Kusch, M. (2020) *Relativism in the Philosophy of Science*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Kuukkanen, J.-M. (2013) Representationalism and Non-representationalism in Historiography. *Journal of the Philosophy of History* 7, 3, 453 – 479.
- Kuukkanen, J.-M. (2015) *Postnarrativist Philosophy of Historiography*. London: Palgrave Macmillan.
- Kuukkanen, J.-M. (2021) Historiographical Knowledge as Claiming Correctly. In: Kuukkanen, J.-M. (ed.) *Philosophy of History: Twenty-First-Century Perspectives*. London: Bloomsbury Academic, 44 – 65.
- Kvasz, L. (2009) Matematika a skúsenosť. *Organon F* 16, 2, 146 – 182.
- Kvasz, L. (2011) Matematika a skutočnosť. *Organon F* 18, 3, 302 – 330.
- Labuda, P. (2013) Priamočiary realizmus a jeho pozícia v rámci sporu realizmu a antirealizmu. *Organon F* 20, Supplementary Issue 1, 64 – 78.
- Labuda, P. (2014) Inštrumentálny realizmus, ontológia rozlíšení a problém ontologického statusu inštrumentov. *Organon F* 21, 2, 180 – 197.
- Levine, S. (2020) Rorty, Davidson, and Representation. In: Malachowski, A. (ed.) *A Companion to Rorty*. Hoboken: Wiley, 370 – 394.
- Little, D. (2017) Philosophy of History. In: Zalta, E. N. (ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2017 Edition). <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/history/>
- Lorenz, Ch. (1998a) Can Histories Be True? Narrativism, Positivism, and the “Metaphorical Turn”. *History and Theory* 37, 3, 309 – 329.
- Lorenz, Ch. (1998b) Historical Knowledge and Historical Reality: A Plea for „Internal Realism“. In: Fay, B., Pomper, P., Vann, R. T. (eds.) *History and Theory: Contemporary Readings*. Oxford: Blackwell, 342 – 376.
- Mandelbaum, M. (1980) The Presuppositions of Metahistory. *History and Theory* 19, 4, 39 – 54.
- Marvan, T. (2014) *Realismus a relativismus*. Praha: Academia.

- McCullagh, C. B. (1998) *The Truth of History*. London: Routledge.
- Mink, L. O. (1966) The Autonomy of Historical Understanding. In: *Historical Understanding*. Ithaca: Cornell University Press, 61 – 88.
- Mink, L. O. (1970) History and Fiction as Modes of Comprehension. *New Literary History* 1, 3, 541 – 558.
- Mink, L. O. (1978) Narrative Form as a Cognitive Instrument. In: *Historical Understanding*. Ithaca: Cornell University Press, 182 – 203.
- Mink, L. O. (1987) *Historical Understanding*. Fay, B., Golob, E. O., Vann, R. T. (eds.). Ithaca: Cornell University Press.
- Mitrović, B. (2016) A Refutation of (Post-)Narrativism, or: Why Post-modernists Love Austro-Hungary. *Journal of Art Historiography*, 15, 1 – 24.
- Nagel, T. (1987) *What Does It All Mean? A Very Short Introduction to Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- Novick, P. (1988) *That Noble Dream: The “Objectivity Question” and the American Historical Profession*. New York: Cambridge University Press.
- Paul, H. (2009) Metahistorické prefigurácie: nová interpretácia tropológie Haydena Whita. *Forum Historiae* 3, 2. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/paul.pdf
- Paul, H. (2011) *Hayden White: The Historical Imagination*. Cambridge: Polity Press.
- Peregrin, J. (ed.) (1998) *Obrat k jazyku: druhé kolo*. Praha: Filosofia.
- Peregrin, J. (2005) *Kapitoly z analytické filosofie*. Praha: Filosofia.
- Peregrin, J. (2010) Kvaszova filosofie matematiky mezi platonismem a naturalismem. *Organon F* 17, 1, 71 – 80.
- Pihlainen, K. (2017) *The Work of History: Constructivism and a Politics of the Past*. London: Routledge.

- Putnam, H. (1981) *Reason, Truth and History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Quine, W. V. (1992) Dve dogmy empiricizmu. *Filozofia* 47, 8, 485 – 499.
- Rorty, R. (1979) *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press.
- Rorty, R. (1991) *Objectivity, Relativism, and Truth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roth, P. A. (1988) Narrative Explanations: The Case of History. *History and Theory* 27, 1, 1 – 13.
- Roth, P. A. (2002) Ways of Pastmaking. *History of the Human Sciences* 15, 4, 125 – 143.
- Roth, P. A. (2004) Hearts of Darkness: “Perpetrator History” and Why There is No Why. *History of the Human Sciences* 17, 2 – 3, 211 – 251.
- Roth, P. A. (2012) The Pasts. *History and Theory* 51, 3, 313 – 339.
- Roth, P. A. (2013) History and the Manifest Image: Hayden White as a Philosopher of History. *History and Theory* 52, 1, 130 – 143.
- Roth, P. A. (2017) Philosophy of History. In: McIntyre, L., Rosenberg, A. (eds.) *The Routledge Companion to Philosophy of Social Science*. New York: Routledge, 397 – 407.
- Roth, P. A. (2018) Reviving Philosophy of History. In: Brzechczyn, K. (ed.) *Towards a Revival of Analytical Philosophy of History. Around Paul A. Roth’s Vision of Historical Sciences*. Leiden: Brill, 9 – 27.
- Roth, P. A. (2020) *The Philosophical Structure of Historical Explanation*. Evanston, Ill.: Northwestern University Press.
- Simon, Z. B., Kuukkanen, J.-M. (2015) Introduction: Assessing Narrativism. *History and Theory* 54, 2, 153 – 161.
- Slater, M. H., Borghini, A. (2011) Introduction: Lessons from the Scientific Butchery. In: Campbell, J. K., O’Rourke, M., Slater, M.

- H. (eds.) *Carving Nature at Its Joints: Natural Kinds in Metaphysics and Science*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1 – 31.
- Stump. D. J. (2020) Ontological relativity. In: Kunsch, M. (ed.) *The Routledge Handbook of Philosophy of Relativism*. London: Routledge, 341 – 348.
- Sýkora, P. (2008) *Ontológia šera: Filozofická esej o spore realizmu s antirealizmom*. Pusté Úľany: Schola Philosophica.
- Škvarna, D. (2012) Obraz rokov 1848/49 v slovenskej kultúre (od polovice 19. storočia po súčasnosť). In: Macho, P. a kol. *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava: Historický ústav SAV, 37 – 56.
- Šuch, J. (2010) *Naratívny konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.
- Tamm, M., Zeleňák, E. (2018) In a Parallel World: An Introduction to Frank Ankersmit's Philosophy of History. *Journal of the Philosophy of History* 12, 3, 325 – 344.
- Tucker, A. (2004) *Our Knowledge of the Past: A Philosophy of Historiography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Windschuttle, K. (1996) *The Killing of History: How Literary Critics and Social Theorists are Murdering our Past*. Encounter Books.
- White, H. (1978) *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- White, H. (1973) *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- White, H. (1982) The Politics of Historical Interpretation: Discipline and De-Sublimation. In: White, H., *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 58 – 82.

Literatúra

- White, H. (2009) Historický text ako literárny artefakt. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 134 – 153.
- White, H. (2010) *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- White, H. (2011) *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno: Host.
- Zeleňák, E. (2011) *Konštruktivismus a pluralita v histórii*. Ružomberok: Verbum – vydavateľstvo KU v Ružomberku.
- Zeleňák, E. (ed.) (2013) *Mnohotvárnosť Haydena Whita*. Bratislava: Chronos.
- Zeleňák, E. (2021) Prekonávanie relativizmu v súčasnej filozofii histórie. *Filozofia* 76, 1, 18 – 30.

Register

- Ahlskog, J.** 18
- Ankersmit, F.** 8, 9, 17, 21, 22 – 24, 31, 32, 48, 51 – 53, 67, 68, 83
- Baghramian, M.** 10, 25, 26, 29
- Bánovský, J.** 30
- Boghossian, P.** 27
- Borghini, A.** 30
- Carter, J. A.** 26
- Coliva, A.** 10, 26, 29
- Connelly, J.** 51
- Černín, D.** 5, 50
- Danto, A.** 8, 9, 17 – 20, 24, 31, 32, 59, 83
- Davidson, D.** 12, 39 – 41, 57 – 58, 79, 83
- Doležel, L.** 22
- Domańska, E.** 43, 44, 67
- Doran, R.** 42, 43, 44, 67
- D’Oro, G.** 18
- dualizmus obsahu a formy** 13 – 14, 37, 39 – 42, 57 – 60, 75 – 77, 80
- Feyerabend, P.** 41
- Froeyman, A.** 9
- Goldstein, L.** 50
- Golob, E. O.** 32, 33
- Goodman, N.** 28, 37, 60
- Hacking, I.** 60, 62

Register

- Haluška, J.** 32, 42
- Hempel, C. G.** 17
- Horský, J.** 5, 48, 53
- Kellner, H.** 8, 67
- korešpondenčná teória** 14, 49 – 50, 54, 57 – 59, 63 – 64, 67, 70, 74 – 76
- Krausz, M.** 11, 26
- Kripke, S.** 63
- Kuhn, T.** 60, 66
- Kusch, M.** 27
- Kuukkanen, J.-M.** 5, 13, 14, 67 – 73, 74 – 77, 79 – 80, 84
- Kvasz, L.** 30
- Labuda, P.** 30
- Levine, S.** 58
- Little, D.** 48
- Lorenz, Ch.** 43, 51
- Mandelbaum, M.** 32
- Marvan, T.** 28, 60 – 61
- McCullagh, C. B.** 50
- Mink, L. O.** 8, 9, 17, 20 – 21, 31, 59, 60, 68, 83
- Mitrović, B.** 68
- Nagel, E.** 17
- Nagel, T.** 6
- narativizmus** 7 – 14, 17 – 24, 31 – 33, 42 – 48, 51 – 54
- naratívne vety** 9, 18 – 20, 31

- Novick, P.** 49
- non-representacionalizmus** 13, 14, 58, 73 – 77, 84
- Paul, H.** 42, 43, 80
- Peregrin, J.** 30, 37, 57 – 58
- Pihlainen, K.** 31
- pojmový relativizmus** 10 – 11, 25, 28 – 30, 31, 37, 39 – 42, 47, 53
– 54, 57 – 59, 75 – 77, 80
- Putnam, H.** 28, 29 – 30, 37, 51
- Quine, W. V.** 28, 37 – 41, 60
- relativizmus** 8 – 14, 24 – 31, 32 – 33, 37, 41 – 42, 57 – 60, 75 – 77,
79 – 80
- representacionalizmus** 11, 13 – 14, 48 – 54, 57 – 58, 64, 74, 76, 80
- Rorty, R.** 58 – 59
- Roth, P. A.** 5, 13, 14, 43, 60 – 67, 69, 74 – 77, 79 – 80, 84
- Simon, Z.** 67
- Slater, M. H.** 30
- Stump, D. J.** 28 – 29
- Sýkora, P.** 30
- Škvarna, D.** 66
- Šuch, J.** 42, 43
- Tamm, M.** 17, 23
- tretia dogma** 39 – 42, 57
- Tucker, A.** 54
- Windschuttle, K.** 22

Register

White, H. 8, 9, 12 – 13, 17, 21 – 22, 31, 32, 33, 42 – 48, 51, 53, 60,
65, 68, 73, 79, 83,

Whorf, B. L. 41

Zammito, J. 51

